

**IKÄÄNTYVÄN PÄIHTEIDEN KÄYTTÄJÄN TOIMIJUUS
ARJESSA: NÄKÖKULMANA TOIMIJUUDEN
MODALITEETIT JA KOORDINAATIT**

Katja Saarto
Kandidaatintutkielma
Sosiaalityö
Kokkolan yliopistokeskus
Chydenius
Jyväskylän avoin yliopisto
Kevät 2023

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Kokkolan yliopistokeskus Chydenius
Tekijä Katja Saarto	
Työn nimi Ikääntyvän päihteiden käyttäjän toimijuus arjessa: näkökulmana toimijuuden modaliteetit ja koordinaatit	
Oppiaine sosiaalityö	Työn laji kandidaatintutkielma
Aika kevät 2023	Sivumäärä 29+1 liite
Tiivistelmä <p>Tämä tutkielma käsittelee ikääntyvien päihteiden käyttäjien toimijuutta arjessa. Tarkastelen aiemman tutkimusaineiston perusteella, miten päihteiden käyttö vaikuttaa ikääntyvän ihmisen toimijuuteen sekä millaisena toimijuus näyttäytyy ikääntyvän päihteiden käyttäjän arjessa.</p> <p>Tutkielman teoreettinen viitekehys rakentuu Jyrki Jyrkämän muotoileman toimijuuden viitekehyksen modaliteettien ja koordinaattien ympärille. Toimijuuden modaliteetit koostuvat kuudesta ulottuvuudesta kykenemisestä, osaamisesta, haluamisesta, täytymisestä, voimisesta ja tuntemisesta. Modaliteetit ovat aina sidoksissa koordinaatteihin.</p> <p>Tutkielman metodina on kuvaileva kirjallisuuskatsaus. Aineisto koostuu kolmesta tieteellisestä artikkelista, yhdestä raportista ja yhdestä haastattelututkimuksesta. Kaksi artikkelia, raportti ja haastattelututkimus paikantuvat Suomeen. Englanninkielisen artikkelin tutkimus on toteutettu Ruotsista ja Tanskasta.</p> <p>Ikääntyvällä ihmisellä on oikeus käyttää päihteitä ja päättää itse, mitä hän haluaa tehdä päihteiden käytölleen. Päihteiden käyttö vaikuttaa ikääntyvän ihmisen kaikille elämän osa-alueille. Päihteiden käyttö voi estää, heikentää, ylläpitää tai vahvistaa ikääntyvän toimijuutta. Toimijuuden kaikki modaliteetit ovat läsnä ikääntyvän päihteiden käyttäjän arjessa. Niiden paikantuminen ja painottuminen ovat sidoksissa toimintatilanteeseen. Haluamisen ulottuvuus näyttäytyy merkityksellisenä toimijuuden toteutumisen näkökulmasta. Toimijuus muotoutuu vahvasti vuorovaikutuksessa koordinaattien kanssa. Keskeistä on, että ikääntyvä päihteiden käyttäjä saa toteuttaa omanlaista toimijuutta ja häntä tuetaan yksilöllisten tarpeiden mukaan. Ikääntyvä päihteiden käyttäjä ja palvelujärjestelmä kohtaavat enenevässä määrin yksilön kotona, yksityisessä tilassa.</p>	
Asiasanat ikääntyminen, toimijuus, päihteiden käyttö, older people, substance abuse, agency	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja Ohjaaja YTT Jiri Nieminen	

KUVIOT

KUVIO 1	Toimijuuden modaliteetit.....	7
KUVIO 2	Toimijuuden koordinaatit.....	10

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
2	TOIMIJUUS	5
2.1	Toimijuuden määrittelyä	5
2.2	Toimijuuden modaliteetit	6
2.3	Toimijuuden koordinaatit.....	10
3	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	13
3.1	Tutkimuksen tarkoitus ja tutkimuskysymykset.....	13
3.2	Tutkimusmenetelmä.....	13
3.3	Tutkimusprosessi	15
3.4	Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus	17
4	TUTKIMUSTULOKSET	18
4.1	Päihteiden käytön värittäjä arkielämä.....	18
4.2	Kodin merkitys toimijuuden muotoutumisessa.....	22
4.3	Toimijuutta palvelujärjestelmässä	24
5	JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA.....	27
	LÄHTEET	30

LIITTEET

1 JOHDANTO

Tosiasia, jonka olemme joutuneet hyväksymään on suomalaisen yhteiskunnan ikääntyminen nopealla vauhdilla. Vuoden 2021 lopussa Suomen väestöstä 23 % oli yli 65-vuotiaita. Väestöennusteen mukaan vuoteen 2030 mennessä Suomen väestöstä yli 64-vuotiaita on 1,5 miljoonaa ihmistä. (Tilastokeskus 2022.) Väestön ikääntymisessä ei ole kyse vain ikääntyneiden lukumääräisestä kasvusta vaan koko väestörakenteen muutoksesta. Ikärakenteen muutoksen myötä yhteiskunnan tulee varautua vastaamaan laajemmin yhä iäkkäämmän väestön tarpeisiin. Ikääntyvän ihmisen hyvinvoinnissa terveys- ja sosiaaliset kysymykset kietoutuvat toisiinsa erityisen tiiviisti (Seppänen 2017, 265). Väestön ikääntyessä gerontologisen eli vanhussosiaalityön tarve tulee korostumaan. Gerontologisen sosiaalityön tavoitteena on asiakkaan hyvän nykyisyyden ja tulevaisuuden tukeminen (Ylinen 2008, 90). Tavoitteen saavuttamiseksi tarvitaan sosiaalityön ja ikääntymisen kysymysten erityisosaamista, jotta voidaan parhaalla mahdollisella tavalla tukea ikääntyvän väestön hyvinvointia ja työskennellä sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseksi. Gerontologisessa sosiaalityössä kohdataan myös päihdeongelmia, jotka ovat yhä useammin myös ikääntyvän väestön ongelma. Päihdepalveluita, jotka ovat suunniteltu ikääntyville ihmisille on vielä kohtalaisen vähän saatavissa ja niiden maantieteellisessä saatavuudessa on suuria eroja. Ikääntyvien päihdeongelmassa saattaa olla kyse pitkään jatkuneesta päihteiden käytöstä tai elämän tilanteen muutoksen esimerkiksi eläköityminen tai leskeytyminen, yhteydessä alkaneesta ongelmasta. (Seppänen 2017, 260-261.)

Olemme keskellä suurta suomalaisen yhteiskunnan muutosta, jossa kuntapohjaisesta sosiaali- ja terveystalouden järjestämisestä siirrytään kohti maakuntakoh- taista järjestämisvastuuta (Partanen & Kuussaari 2019, 315). Samanaikaisesti meillä on menossa päihdehuoltolain uudistus. Tämän lakiuudistuksen myötä päihdehuoltolain pykälät siirretään lähes kokonaan sosiaali- ja terveydenhuoltolakeihin. Päihdepalvelujen järjestämisvastuu tulee osittain muuttumaan lakimuutoksen myötä. Alkoholia, huumeita ja lääkkeitä on käytetty päihtymystarkoituksessa yhdessä, erikseen ja rinnakkain läpi historian (Väyrynen, Kataja, Hakkarainen, Kailanto, Karja- lainen, Kuussaari & Tigersted 2015, 284). Airi Partanen ja Kristiina Kuussaari (2019,

319) haluavat huomion kiinnittyvän siihen, että 2000-luvulla lisääntyneeseen – ja todennäköisesti edelleen lisääntyvään – päihteiden käyttöön sekä riippuvuusongelmien monimuotoistumiseen on pystyttävä kuitenkin vastaamaan myös tulevaisuudessa. Yhteiskunnassamme on havahduttu ikääntyvien ihmisten alkoholin käyttöön. Ikääntyvien ihmisten alkoholin käytöstä löytyy jo lukuisia tutkimuksia ja niiden pohjalta on kehitetty erinäisiä toimintamalleja alkoholin käytön puheeksiottoon ja interventioihin sosiaali- ja terveydenhuollossa. Laittomia päihteitä tai lääkkeitä päihtymistarkoituksessa käyttävät ikääntyvät ihmiset ovat jääneet tässä keskustelussa pimentoon. Ikääntyvien huumeiden käyttäjien määrä tulee kasvamaan, kun keski-ikäiset huumeiden käyttäjät ikääntyvät ja hoitomuodot kehittyvät. Tästä esimerkkinä on opioidikorvaushoidon myönteinen vaikutus eliniän pidentymiseen. Gerontologisen sosiaalityön tukea tarvitaan erityisesti kotihoidossa vaikeissa elämäntilanteissa, kuten perhekriisi, kaltoinkohtelu tai päihdeongelma. Ilman ongelmatilanteitakin arkielämä voi olla yksinäistä, eristäytynyttä ja henkisesti ja taloudellisesti köyhää. (Tenkanen 2007, 183.) Marjaana Seppänen (2017, 269) muistuttaa, että gerontologisessa sosiaalityössä on keskeistä huomioida ajankuluminen, pitkällä elämänhistorialla on tärkeä osuus nykyisyyden ymmärtämisessä.

Tänä päivänä toimijuus on keskeisesti mukana keskusteluissa, joita käydään ikääntymisen tutkimuksesta. Toimijuus tarjoaa teoreettis-metodologisen viitekehyksen ihmisten arkielämän tutkimiseen. Tutkimuskohteita voivat olla esimerkiksi yksittäiset ihmiset, heidän elämäntilanteensa sekä erilaiset arjen tilanteet, käytännöt ja instituutiot. (Virkola 2014, 52.) Anna Lepon ja Riikka Perälän (2022, 91) mukaan toimijuudesta on tullut nykypäivänä keskeinen arvo, ihmisten toimijuuden vahvistamiseen vetoaminen on nykyisin keskeinen retorinen tapa oikeuttaa erilaisia yhteiskunnallisia ratkaisuja ja toimenpiteitä. Karoliina Ahonen (2022) näkee tilanteen samankaltaisena. Asiakaslähtöisyyden korostamisen ja potilaan lisääntyvä osallistumisen ja autonomisen, vahvan toimijuuden vaade ovat tehneet palvelujärjestelmästä sellaisen, että siinä toimiminen edellyttää suurta toimintakykyä. (Ahonen 2022, 72.) Jyrki Jyrkämän (2007, 2008a) hahmottelema toimijuuden viitekehys, toimijuuden modaliteetit ja koordinaatit tarjoavat kaksi tapaa tarkastella ja lähestyä ikääntyvän ihmisen toimijuutta. Mitä me tiedämme päihteiden käyttäjien toimijuudesta? Leppo ja Perälä (2022) analysoivat toimijuuden näkökulmasta Perälän tekemää etnografista tutkimusta vaikeasti huumeriippuvaisille tarkoitettulla opioidikorvaushoitopoliklinikalla. He nostivat analyysissään esille, että heikosti resursoitu hoitojärjestelmä voi positiivisista vaikutuksistaan huolimatta monin tavoin typistää ja jopa estää asiakkaan toimijuuden mahdollisuuksia. Yksi heidän keskeisistä johtopäätöksistä oli, että huono-osaisille ja usein monista samanaikaisista ongelmista kärsiville ihmisille tulisi tarjota entistä enemmän tapoja vahvistaa toimijuuden

kokemustaan. Heidän mukaansa tämä tarkoittaisi päihdehuollon palveluissa vähintäänkin palveluiden riittävää resurssointia ja sitä, että palvelujärjestelmässä olisi huono-osaisille huumeiden käyttäjille tarjolla enemmän mahdollisuuksia tulla kohdatuksi arvokkaina yksilöinä, nähdä itsensä ja tulevaisuutensa positiivisessa valossa ja saada tukea pienten, elämälaatua ja osallisuutta kohentavien askelten ottamiseen, vaikka päihteiden käyttö jatkuisikin. Leppo ja Perälä näkevät riskinä, että liiallinen huono-osaisten ihmisten oman toimijuuden korostaminen voi johtaa tilanteeseen, jossa julkinen valta ei ota vastuuta riittävien, ammatillisten tukipalvelujen tarjoamisesta, vaan jättää kaikkein haavoittuvimmat ihmisryhmät yhä enemmän omilleen huolehtimaan itsestään ja toisistaan. (Leppo & Perälä 2022, 116-120.) Johanna Ranta (2020) toteaa väitöskirjassaan, että päihteistä riippuvaisten ihmisten elämässä on monesti erilaisia sosiaalisia ja terveydellisiä ilmiöitä, jotka vaikuttavat toimijuutta heikentävästi. Päihderiippuvuus itsessään vähentää voimavaroja, jolloin sosiaali- ja terveyspalveluihin hakeutuminen ei ole aina mahdollista avuntarpeesta huolimatta. Päihteiden käyttöä voi kuvata monitahoisena ilmiönä, minkä vuoksi sitä tulee tarkastella suhteessa tiettyyn aikaan ja paikkaan. (Ranta 2022, vii.) Päihdeongelmaisen on usein hankalassa elämäntilanteessa vaikea vaatia palveluja ja jopa itse valita palveluntuottaja, joka parhaiten vastaa hänen tarpeisiinsa. Paikalliset ratkaisut ovat erilaisia eri alueilla, eikä kansalaisten yhdenvertaisuus ole itsestäänselvyys. Haavisto (2017, 298) pitää tärkeänä päihdehuollon palvelukokonaisuuteen panostamista ja näkee sen olevan inhimillisestä näkökulmasta sekä kansanterveydellisesti ja -taloudellisesti perusteltua. Partanen ja Kuussaari (2019) jatkavat toteamalla päihdeongelmaisten olevan yksi paljon palveluja tarvitseva ryhmä. Päihteiden aiheuttamat vakavimmat haitat, kuten sairaudet ja kuolemat, kasautuvat heikoimmassa sosiaalisessa asemassa oleville. (Partanen & Kuussaari 2019, 335.)

Ihmiset, joilla on elämänhallintaan liittyviä ongelmia, kuten päihdeongelma, kohtaavat monenlaisia ongelmia arjessa ja sosiaali- ja terveydenhuollossa asioidessaan. Päihdeongelmasta puhutaan niin sanottuna ilkeänä ongelmana, jota ei voida määritellä täsmällisesti, jonka syyt ovat vaikeasti havaittavia ja jossa ratkaisut ovat tapauskohtaisia. Monisyisyys tekee ongelmista vaikeasti ratkaistavia. Viime vuosina työntekijöiden mahdollisuudet tarjota asiakkaille tarkoituksenmukaista tukea ovat heikentyneet, koska olemassa oleva tarve ja resurssit eivät kohtaa. (Pehkonen, Kekoni & Kuusisto 2019, 9-10.) Partanen ja Kuussaari (2019) muistuttavat, että osalla päihteiden käyttäjistä hoidon tavoitteena voi olla päihteettömyyden sijaan päihteistä aiheutuvien haittojen vähentäminen tai tilanteen pahenemisen estäminen. Päihteiden käyttöön liittyvien haittojen ehkäisy kannattaa tehdä silloinkin, kun päihteiden käyttö jatkuu runsaana. (Partanen & Kuussaari 2019, 328.)

Ikääntyminen ja päihteiden käyttö ovat yhdessä tekijöitä, jotka vaikuttavat kiistatta yksilön toimijuuteen. Nämä muokkaavat yksilön käsitystä omista kyvyistä ja mahdollisuuksista olla osallisena ympäröivässä yhteiskunnassa. Päihteiden käytön stigmatisointi luo varjon ja ikääntyvä päihteiden käyttäjä ei voi välttyä siltä, etteikö hänen toimijuutta kyseenalaistettaisi. Oma mielenkiintoni ikääntyviä päihteiden käyttäjiä kohtaan nousee työhistoriastani. Olen saanut seurata viimeisinä vuosina läheltä molempia asioita ikääntymistä ja päihteiden käyttöä. Havaintoni on ollut, ettemme pysty ymmärtämään ja huomioimaan riittävän kokonaisvaltaisesti ikääntyvän päihteiden käyttäjän elämää. Millaisia tuen tarpeita heillä on ja missä määrin he pystyvät itse vaikuttamaan omiin valintoihinsa?

Tarkastelen tässä tutkielmassa ikääntyvien päihteiden käyttäjien toimijuutta Jyrkämän (2007, 2008a) muotoileman toimijuuden viitekehyksen modaliteettien ja koordinaattien kautta. Viitekehys ohjaa tarkastelemaan toimintaa ja erilaisia toimintatilanteita arjessa. Toimijuus on aina sidoksissa ympärillä oleviin rakenteisiin. Analysoin aineistoa toimijuuden kuuden modaliteetin eli ulottuvuuden kykenemisen, osaamisen, haluamisen, täytymisen, tuntemisen ja voimisen kautta.

2 TOIMIJUUS

2.1 Toimijuuden määrittelyä

Toimijuuden käsite on moniselitteinen ja -merkityksinen. Aila Pikkarainen (2020) on tutkinut väitöskirjassaan ikääntyneiden aikuisten toimijuutta kuntoutuksessa. Pikkaraisen (2020, 17) mukaan keskeistä toimijuudessa on yksilön ja rakenteiden välinen suhde, jota voidaan tarkastella erilaisilla lähestymistavoilla, painotuksilla ja käsitteillä. Toimijuuden määritelmän taustalla on englantilaisen sosiologin Anthony Giddensin (1984) strukturaatioteoria, jota voidaan pitää keskeisenä sosiologisena toimijuusteorianana. Riitta Koivulan (2013) väitöskirja käsittelee toimijuutta muistisairaana ihmisen omaisena terveyskeskuksen pitkäaikaisosastolla. Hänen mukaansa ihminen elää aina jonkin yhteiskunnan jäsenenä. Koivula jatkaa, että rakenteet luovat toiminnalle niin rajoituksia ja esteitä kuin mahdollisuuksia ja kannusteita. (Koivula 2013, 23.) Tuula Gordon (2005) pohtii toimijuuden käsitettä ja näkee sen viittaavan yleensä yksilöiden kapasiteettiin tehdä päätöksiä ja toteuttaa niitä, jolloin käsite sisältää vivahteita vaikutuksesta ja voimasta. Gordonin mukaan toimijuuteen liittyy yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden jännitteitä sekä oman elämän rakentamiseen liittyviä käsityksiä, kokemuksia ja tuntemuksia. (Gordon 2005, 115.)

Ikääntyvien ihmisten toimijuutta on tutkittu paljon 2010-luvulta eteenpäin eri konteksteissa. Alan pioneerinä voidaan pitää Jyrkämää (2007, 2008a), joka on tuonut toimijuuden suomalaisen ikääntymisen tutkimukseen. Jyrkämän mukaan inhimillisinä olentoina ihmiset rakentavat elämänsä ja ikääntymistään toimien ja tehden valintoja historiallisen tilanteen ja yhteiskunnallisten olosuhteiden luomissa mahdollisuuksissa ja rajoituksissa. Hän toteaa, että toimijuuden viitekehys mahdollistaa yksilön ääneen kuulluksi tulemisen, jolloin se tarjoaa mahdollisuuden hahmottaa vanhenemisen tilanteet ja erityisesti murtumakohdat. Ihmisen elämää

rytmittävät ja katkovat erilaiset käänteet ja tapahtumat, joissa myös ikä on monesti määrittäjänä ja läsnä. (Jyrkämä 2007, 216.) Edelleen olemme kiinnostuneita siitä, mitkä ovat toimivan yksilön, rakenteiden ja yhteiskunnallisten lainalaisuuksien väliset suhteet sekä ohjaako yksilö ja missä määrin toimintaa omilla valinnoillaan vai ohjaavatko sitä rakenteet ja eritasoiset lainalaisuudet (Jyrkämä 2007, 202). Marja-Liisa Honkasalo, Leila Jylhäkangas ja Anna Leppo (2022,20) toteavat, että toimijuuden moniselitteinen kumpuaminen arjen ja hoivan muodostamasta tapahtumavyyhdistä asettaa vaatimuksia tutkimukselle. He jatkavat, että yhteiskuntatieteessä on totuttu sellaisenaan toiminnan ja toimijuuden määrittelyyn, jossa määräävinä tekijöinä ovat yksilötoimijan päämäärähakuisuus, rationaalisuus ja toimintataidot. Toimijuuden moniselitteisyyttä tutkittaessa on perehdyttävä ihmisten arkiseen elämään ja vuorovaikutuksiin instituutioissa tai kotona, samoin kuin heidän niille antamiin merkityksiin. (Honkasalo ym. 2022, 20.) Jyrkämä (2008a) nostaa esiin, että toimijuuskäsitteeseen ja -viitekehukseen liittyy yleisemmällä tasolla eettistä pohdintaa. Määrittävänä tekijänä on se, millä tavalla me yleensä näemme ikäänntyvät ihmiset tässä yhteiskunnassa. (Jyrkämä 2008a, 201.)

Marjatta Vanhalakka-Ruohon (2015) määritelmä toimijuudesta on mielestäni kuvaava. Toimijuus ei ole koskaan täysin organisoitunut, se on aina sekä järjestyksessä että epäjärjestyksessä. Toimijuus ei ole koskaan perillä, vaan aina matkalla. (Vanhalakka-Ruoho 2015, 50.)

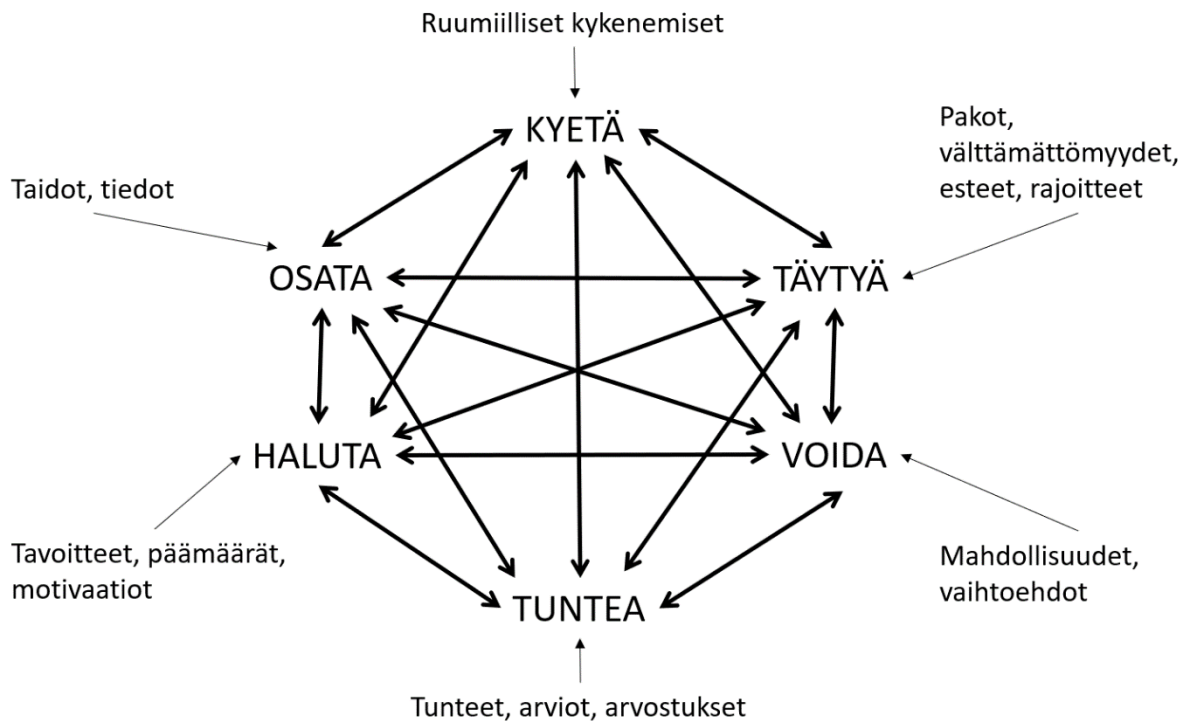
2.2 Toimijuuden modaliteetit

Avaan toimijuuden modaliteettiteoriaa sen historian kautta. Teorian katsotaan olevan peräisin semiotiikasta ja semioottisesta sosiologiasta, jota Algirdas Greimas ja hänen ympärilleen kehittynyt niin sanottu Pariisin koulukunta kehittivät. Suomessa Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (1997) kehittivät modaalisten rakenteiden analyysiä puheessa esiintyvien arvojen ja näkökulmien tulkinnessa. (Romakkaniemi 2010, 138.) Jyrkämä on muotoillut näiden teorioiden pohjalta toiminnan, toimintatilanteiden ja toimintakyvyn analysoimiseksi viitekehysten. Viitekehystä muotoillessa Jyrkämä (2007, 2008a) on mukailnut Sulkusen ja Törrösen semioottista tekstianalyysiä. Analyysissä on ollut keskeisessä roolissa Greismanin tekemä erotus kahden ominaisuuden, kyvyn ja osaamisen välillä. Ominaisuuksien välistä erotusta on havainnollistettu esimerkillä uimisesta:

Osaaminen on määritelty subjektin pysyväksi, usein hankituksi ominaisuudeksi ja kompetenssi (osaan uida), kun taas kykyllä viitataan tilannekohtaisiin tekijöihin (pystyn uimaan joen poikki). Subjekti voi olla hankkinut elämänsä aikana täydellisen uintitekniikan

ja tietämyksen (pysyvä kompetenssi), mutta sen hetkinen sairaus estää häntä uimasta joen poikki (tekee hänet kyvyttömäksi).¹

Jyrkämä (2008a) kutsuu muotoilemansa viitekehyksen ulottuvuuksia toimijuuden modaliteeteiksi. Toimijuuden modaliteeteiksi on mahdollista mieltää kuusi toisistaan erillään pidettävää, mutta toisiinsa kytkeytyvää seikkaa. Sisältöpäin tarkasteltuna toimijuus rakentuu näiden modaliteetin - kykenemisen, osaaminen, haluamisen, täytymisen, voimisen ja tuntemisen - keskinäisestä dynamiikasta. (Jyrkämä 2008a, 195.) (kuvio 1)

KUVIO 1 Toimijuuden modaliteetit (Jyrkämä 2008a)

Jyrkämän (2007, 2008a) määritelmän mukaan "kyetä"-ulottuvuudessa on kyse ensisijaisesti fyysisistä ja psyykkisistä kyvyistä ja kykenemisistä: tästä on mahdollista puhua myös perinteisesti ymmärretystä, "ruumiillis-mielellisestä" toimintakyvystä, joka vaihtelee tilanteesta toiseen ja jossa vanhetessa tapahtuu muutoksia. "Osata"

¹ Sulkunen & Törrönen 1997, 88-89

viittaa hyvin laajasti tietoihin ja taitoihin, erilaisiin pysyviin ominaisuuksiin, jota ihminen on itselleen elämänsä aikana hankkinut tai tulee hankkimaan. "Haluta" liittyy motivaatioon ja motivoituneisuuteen, tahtomiseen, päämääriin ja tavoitteisiin. "Täytyä"-ulottovuuden piiriin kuuluvat niin fyysiset kuin myös sosiaaliset - normatiiviset ja moraaliset - esteet, pakot ja rajoitukset. "Voida" viittaa mahdollisuuksiin, joita kulloinenkin tilanne ja siinä ilmenevät erilaiset rakenteet ja tekijät tuottavat ja avaavat. "Tuntea" liittyy puolestaan ihmisen perusominaisuuteen arvioida, arvottaa, kokea ja liittää kohtaamiinsa asioihin ja tilanteisiin tunteitaan. Kiteytettynä toimijuudessa on kyse prosessista, joka syntyy, muotoutuu ja uusiutuu modaalisten ulottuvuuksien yhteen kietoutumisesta ja sen synnyttämästä kokonaisdynamiikasta. Ihminen törmää jatkuvasti erilaisissa arjen tilanteissa näiden eri ulottuvuuksien vuorovaikutukselliseen dynamiikkaan. Modaliteetit kuvastavat ikääntyvän toimijuuden yksilökohtaista ilmenemistä ja vaihtelua. (Jyrkämä 2007, 206-207; 2008a, 195.)

Jyrkämä (2007) on kuvannut modaliteettien verkkoa ikääntyvän ihmisen elämässä jo klassikoksi muodostuneen pankkiautomaatti esimerkin avulla. Olen päivittänyt ja muovannut tämän esimerkin digiosaamiseen, mikä koskettaa tänä päivänä hyvin laaja-alaisesti ikääntyvää väestöä palveluiden digitalisoitumisen myötä. Digitaaliset palvelut ovat olennainen osa nyky-yhteiskuntaan ja sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmää. Palveluiden käyttö edellyttää, että henkilöllä on tarvittavat välineet, kyky käyttää tietokonetta tai älypuhelinia sekä riittävästi digiosaamista. Tilanteeseen voi yhdistyä erilaista haluamista: yksi haluaa opetella käyttämään tarvittavia välineitä, toinen ei ja kolmas pyytää apua tai antaa valtuudet toiselle henkilölle huolehtia sähköisestä asioinnista. Eroja on myös täytymisen suhteen. Tilanteissa, joissa digitaaliset palvelut ovat ainoa keino asioimiseen, ei vaihtoehtoja löydy. Tuntemisen osalta tiedetään, että ikääntyneet usein arvostavat perinteistä henkilökohtaista palvelua. Yksittäisen ihmisen näkökulmasta hänen toimijuutensa digiosaamisen suhteen on jotakin, jonka hänen ainutkertaiset, mutta mahdollisesti myös muuttuvat modaliteettinsa tuottavat: digitaalisten palveluiden käytön voi esimerkiksi opetella. Ihmiset sijoittuvat modaliteettien viitekehyksessä erilaisiin tyyppeihin. Voimme tarkastella esimerkkinä tilannetta, jossa yksilö osaa, haluaa, kykenee ja vielä kaiken lisäksi pitää tietokoneen käytöstä. Toisena esimerkkinä voi olla yksilö, joka osaisi ja kykenisi käyttämään tietokonetta, mutta ei halua tehdä sitä. Jyrkämä (2008a) toteaa, että tutkimuksen näkökulmasta kiinnostus fokuoituinkin tässä erilaisiin ihmisiin, erilaisiin tilanteisiin ja erilaisiin toimintavaihtoehtoihin. Erilaiset tilanteet ja toimijuuden ulottuvuudet muodostavat yhdessä eräänlaisen kulttuurisen, aikaan ja paikkaan sitoutuvan, tilanteellisen modaliteettiavaruuden, jota voidaan lähteä lähestymään monin eri tavoin ja näkökulmin. (Jyrkämä 2008a, 196.)

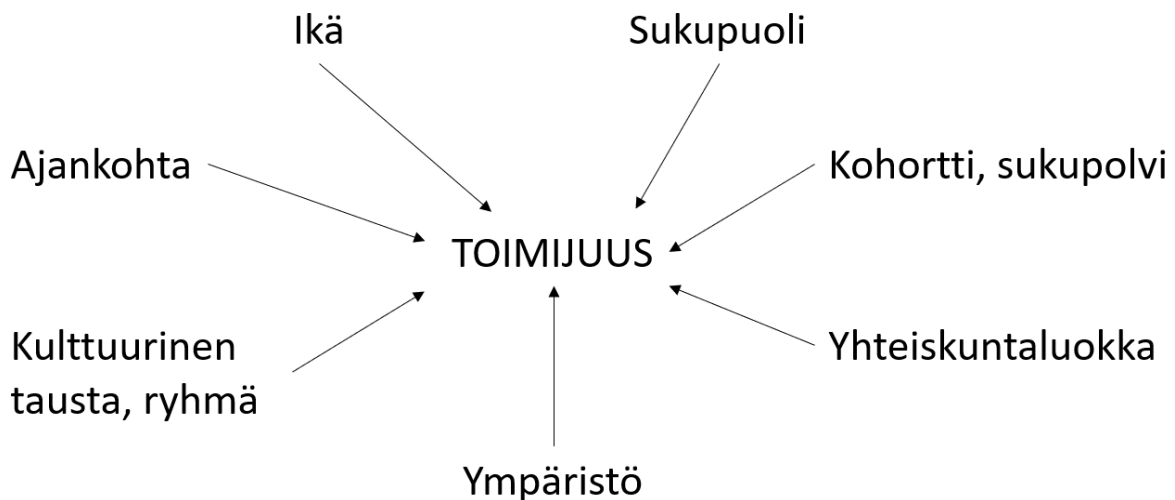
Marjo Romakkaniemi (2010) on tutkinut toimijuutta masennuksen sosiaalisuutta jäsentämässä. Hän pohtii, millaisia valinnan mahdollisuuksia ihmisellä on. Valinnan mahdollisuuksia arvioitaessa on huomioitava ihmisen kyvyt kokonaisvaltaisesti sekä rakenteiden tuottamat mahdollisuudet ja rajoitukset eli voiminen. Tällaisia rakenteita ympärillämme ovat esimerkiksi lainsäädäntö, sosiaaliturva sekä palvelujärjestelmä ja sen toimintamallit. Toimintamalleissa on oleellista palveluiden saavutettavuus ja toimintaperiaatteet. Romakkaniemi korostaa, että on tärkeää erottaa ihmisen omassa mielessä syntyvät mahdollisuudet ja rakenteiden ehdollistamat mahdollisuudet. (Romakkaniemi 2010, 139.)

Ikä ja ikääntyminen tuovat toimijuuden modaliteetteihin oman erityisyytensä (Jyrkämä 2007, 207). Toimijuuden modaliteettimallia voi käyttää lähestyttäessä ja analysoitaessa ikääntyviä yksilöitä ja heidän arkielämänsä tilanteita. Olennaista on huomioda modaliteettien kontekstuaalisuus, sidonnaisuus konkreettisiin tilanteisiin ja toimintoihin, jotka tapahtuvat tietyssä paikassa ja ajassa. Osaamiset, kykenemiset, haluamiset, täytymiset, voimiset ja tuntemiset ovat myös historiallisesti muuttuvia. Ulottuvuuksilla on oma, toki toisiinsa kietoutuva logiikkansa ja ilmenevät osin sisäkkäisinä, jolloin niiden eriyttäminen täysin toisistaan ei ole aina mahdollista. (Jyrkämä 2008b, 277-278.) Jari Pirhosen (2022, 13) mukaan toimijuudessa on pohjimmiltaan kyse itsensä toteuttamisesta. Elämäntilanteet ja niiden muutokset voivat olla hyvin erilaisia ja eri tavoin dramaattisia niiden tapahtuessa eri-ikäisinä. (Jyrkämä 2007, 209). Ikääntymisen myötä kyvyt voivat heiketä, mutta samanaikaisesti ihminen voi oppia uutta. Hän voi haluta jotakin, mitä ei ole halunnut ennen sekä kohdata uusia rajoitteita ja esteitä. Elämässä voi tulla uusia mahdollisuuksia ja tuntea uusia tunteita. (Jyrkämä 2008a, 196.)

Kysymys toimijuudesta ja sen luonteesta, mahdollisuuksista ja esteistä on kuitenkin relevantti ja jopa keskeinen, vaikka toimijuus olisikin haavoittunut ja murenemassa (Jyrkämä 2007, 215-216). Marja-Liisa Honkasalo (2022, 303) muotoilee, että toimijuus voi olla myös odottamista tai olla vain läsnä eli prosesseja, joiden puitteissa ei tähdätä rationaaliin päämääriin vaan pikemminkin ollaan ja pysytään hengissä. Pirhonen (2022, 131) jatkaa, että toimintakykyään huomattavasti menettäneet ikäihmiset pääsevät hekin osalliseksi toimijuudesta, jos toimijuus ymmärretään aktiivisen toiminnan ja vuorovaikutuksen lisäksi odottamisen ja olosuhteiden sietämisen kaltaiseksi toiminnaksi. Jyrkämä (2008b) pitää tärkeänä, ettei toimijuutta sekoiteta aktiivisuuteen, ne eivät ole sama asia. Toimijuus voi ilmetä myös tilanteellisena vastarintana tai sopeutumisenä. (Jyrkämä 2008b, 277.) Honkasalo ym. (2022) toteavat, että suurin osa arjen piirissä tapahtuvasta toiminnasta on moniselitteistä, samaan aikaan passiivista ja aktiivista. Kun toimijuuden modaliteetit ovat eheässä sopusoinnussa eletessä ikääntyvän ihmisen arkielämää, voi vanhenemisen arvella olevan hyvää ja myönteistä. (Honkasalo ym. 2022, 21.)

2.3 Toimijuuden koordinaatit

Toimijuuden koordinaattien lähtökohtana on ikääntymistutkimuksen klassinen APC-ongelmanasettelu. Kysymys siitä, miten ikääntymiseen vaikuttavat ikään (age), ajankohtaan (period) ja vihdoin tiettyyn ikäryhmään (cohort) tai sukupolveen kuulumiseen liittyvät tekijät. (Jyrkämä 2008a, 193.) Koivula (2013, 23) mukaan toimijuuden rakenteelliset koordinaatit avaavat toimijuuden viitekehyselle tarkastelunäkökulman ulkoapäin. Tarkastelimme aiemmin toimijuutta toimijuuden modalitteettien läpi sisältäpäin. Jyrkämä (2008a, 194) määrittelee toimijuuden viitekehysessään toimijuuden koordinaateiksi: iän, sukupuolen, kohortin/sukupolven, yhteiskuntaluokan, ympäristön, kulttuurisen taustan/ryhmän ja ajankohdan. (kuvio2)

KUVIO 2 Toimijuuden koordinaatit (Jyrkämä 2008a)

Jyrkämän (2008a) mukaan kuviossa esitetyt seikat voidaan ymmärtää tekijöinä tai elementteinä, jotka toimijuuden suhteen ovat rakenteita, tuovat ja tuottavat tai mahdollisesti muuttavat niitä. Rakenteet ovat toimijuuden koordinaatteihin pohjautuvia normeja, kulttuurisia sääntöjä sekä fyysisiä ympäristötekijöitä. Esimerkiksi voidaan ottaa ikä ja ikääntyminen, jotka eivät ole sosiaalisina ilmiöinä itsestäänselvyyksiä vaan ne ovat tuotettuja ja neuvoteltuja sosiaalisissa tilanteissa. Olennaista on koordinaattien keskinäinen vuorovaikutus ja niiden yhteisdynamiikka. Voidaan ajatella, että yhdessä koordinaatissa tapahtuva muutos voi saada aikaan

muiden koordinaattien aktualisoitumisen uudella tavalla. Sidonnaisuutta aikaan, paikkaan ja ikäryhmään lisää se, että ihminen ikääntyy yhdessä oman kehonsa, yhteisönsä ja ympäristönsä kanssa. (Jyrkämä 2008a, 191, 194.)

Elisa Virkola (2014) tutki väitöskirjassaan toimijuutta, refleksiivisyyttä ja neuvotteluja - muistisairaana yksinasuvan naisen arjessa. Virkolan mukaan ikääntyminen on aina sidoksissa rakenteisiin eikä eläminen itsenäisesti ilman näitä rakenteita olisi mahdollista. Ihminen ei ole täysin vapaa toimimaan oman tahtonsa mukaisesti. Rakenteet ilmenevät arjessa toimintaa mahdollistavina tai rajoittavina tekijöinä, joista neuvotellaan sekä puheessa että konkreettisesti toiminnassa. Virkola jatkaa, että toimijuuden koordinaatit ovat tekijöitä, joiden kanssa täytyy tulla käytännön arjen toiminnassa toimeen. Esimerkiksi asuminen tietyssä ympäristössä tai eläminen tiettyinä ajankohtana rajoittaa, edellyttää ja mahdollistaa erilaisia asioita. Ympäristössä ja kulttuurissa toimiminen edellyttää tietoa kyseisestä ympäristöstä sekä kulttuurista sekä lisäksi fyysistä ja kognitiivisia kykyjä ja taitoja toimia. Kuuluminen tiettyyn yhteiskuntaryhmään tai sukupuoleen voi vaikuttaa siihen, mitä yksilö kykenee, osaa, haluaa, kokee pakoksi tai täytymiseksi, voi ja tuntee. (Virkola 2014, 45.)

Toimijuuden koordinaatteja voidaan tarkastella toimijuuden modaliteetti viitekehyksen läpi. Toimijuutta ilmentävät modaaliset ulottuvuudet ovat eri tavoin ja eri asioiden suhteen yhteydessä kuvion 2 esittämiin toimijuuden koordinaatteihin. Jyrkämä (2008a) pohtii ikääntymisen vaikutusta kokonaiskudelman. Jokaisella ikääntyvällä koordinaatit ovat omanlaisensa ja ilmenevät eri tavoin. Iän karttuminen tuottaa erilaista osaamista, se voi tuoda myös tilanteita, joissa yksilö ei enää kykenekään toimimaan samalla tavalla kuin aiemmin tai ei ainakaan niin hyvin. Todennäköisesti haluamme eri-ikäisinä erilaisia asioita. Kuuluminen tiettyyn ikäryhmään tai sukupolveen voi vaikuttaa siihen, mitä haluamme tai emme. Esimerkiksi tietty ikäryhmä voi osata tai haluta muista poikkeavia asioita. Ajankohta ja ajankohtien vaihtuminen tuovat puolestaan tullessaan asioita, joita emme enää osakaakaan tai kykene tekemään, mutta joita emme mahdollisesti enää haluakaan. Täytymiset ja voimiset vaihtelevat myös esimerkiksi ajankohdan sekä ympäristön suhteen. Ja se mikä herätti nuorena suuria tuntemuksia, ei vanhana sitä ehkä teekään. Keskeistä ja merkityksellistä on koordinaattien ja modaliteettien yhteinen kudelman. (Jyrkämä 2008a, 196.)

Se miten ymmärrämme toimijuutta lähtee siitä, millaisena näemme yksilön ja rakenteiden vuorovaikutuksen. Gordon (2005, 114-115) sanoittaa, että toimijuus on sidoksissa yhteiskunnalliseen sijaintiin, sillä yksilön kulttuurinen ja yhteiskunnallinen asema vaikuttaa yksilön kokemuksiin, tunteisiin, toimintamahdollisuuksiin ja resursseihin. Jyrkämä (2007, 205-206) näkee toimijuuden kytkeytyvän niihin konteksteihin, asemiin ja paikkoihin, joihin yksilö kiinnittyy. Samoin Ahonen (2022, 74) toteaa, että mahdollisuudet toimia ja tehdä arvostamia asioita määräytyvät

vuorovaikutuksessa toimijan yksilöllisten tekijöiden ja yhteiskunnalliseen kontekstiin sidoksissa olevien tekijöiden kanssa.

Virkolan (2014) näkemys on, että ympäristö merkitsee arjen keskeistä toimintaympäristöä, tiloja ja paikkoja, jossa arkielämää eletään. Jotkut ympäristöt asettavat ihmisille suurempia haasteita kuin toiset. Keskeinen osa arjen ympäristöä on koti, jota ei voida ihmisen ympäristösuhdetta tarkasteltaessa sivuuttaa. Koti on kokemuksellinen ympäristö kaikissa elämänvaiheissa. Ikääntyessä välitön kotiympäristö nähdään kuitenkin pääasiallisena elämäntilana, koska terveyden heikentyessä mahdollisuudet toimia kodin ulkopuolella heikkenevät. (Virkola 2014, 46-47.) Ikääntyvien ihmisten osalta sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut tapahtuvat entistä enemmän asiakkaan kotona. Koti on paikka, jossa ihmiset elävät ja samalla koti on myös ideaali, kuvitelma täynnä tunteita (Virkola 2014, 47).

3 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

3.1 Tutkimuksen tarkoitus ja tutkimuskysymykset

Tämä tutkielma käsittelee ikääntyvien päihteiden käyttäjien toimijuutta arkielämässä. Tutkielmassa tarkastelen toimijuutta Jyrkämän (2007, 2008a) hahmotteleman toimijuuden viitekehyksen modaliteettien ja koordinaattien kautta. Toimijuuden kaikki modaliteetit ovat mukana moniulotteisessa kontekstuaalisuudessaan, kun taas toimijuuden koordinaateista olen kiinnittänyt huomiota ikään, sukupolveen, ajankohtaan ja ympäristöön, joiden kautta tarkastelen aineistoa. Toimijuuden modaliteettien avulla tarkastelen niitä toimintatilanteita ja toimijuuden mahdollisuuksia, joita ikääntyvät päihteiden käyttäjät kohtaavat.

Tutkielmani tutkimuskysymykset ovat:

1. Miten päihteiden käyttö vaikuttaa ikääntyvän ihmisen toimijuuteen?
2. Millaisena toimijuus näyttäytyy ikääntyvän päihteiden käyttäjän arjessa?

3.2 Tutkimusmenetelmä

Pauli Juuti ja Anu Puusa (2020) toteavat, että laadulliselle tutkimukselle on tyypillistä pyrkiä tuottamaan rikasta ja yksityiskohtaista tietoa jostakin ilmiöstä sekä ymmärtämään tutkimuksessa tarkasteltavaa ilmiötä kohteena olevien henkilöiden näkökulmasta. (Juuti & Puusa 2020, 9-10.) Kandidaatintutkielma on ohjeistettu toteutettavaksi kirjallisuuskatsauksena. Kirjallisuuskatsauksella tarkoitetaan tutkimusmetodia, jonka tavoitteena on kehittää ja arvioida jo olemassa olevaa teoriaa sekä muodostaa

laajempaa kuvaa jostakin kokonaisuudesta. (Kangasniemi, Utriainen, Ahonen, Pietilä, Jääskeläinen & Liikanen 2013; Salminen 2011.) Kirjallisuuskatsaukset eivät ole yksi yhtenäinen lähestymistapa vaan joukko eri tyyppisiä tutkimusmenetelmiä. Ne voivat olla osa empiirisistä tutkimusta tai itsenäinen tutkimusmenetelmänä. Nykyiset kirjallisuuskatsaukset voidaan jakaa karkeasti metatutkimuksiin sekä systemaattiseen ja kuvailevaan kirjallisuuskatsaukseen. (Kangasniemi ym. 2013, 293.)

Tutkielmani metodiksi valikoitui kuvaileva kirjallisuuskatsaus. Kuvailevan kirjallisuuskatsauksen avulla tutkittavasta ilmiöstä pyritään antamaan mahdollisimman monipuolinen kuva käyttäen laajasti eri aineistoja. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus on metodologisesti väljästi säädelty niin aineiston valinnan kuin tutkimuskysymyksen asettelun suhteen. (Kangasniemi ym. 2013, 295; Salminen 2011, 7.) Kangasniemi ym. (2013) nostavat esiin, että kuvailevan kirjallisuuskatsauksen on kritisoitu olevan tieteellisesti epätarkka, tarkoituksenhakuinen ja aikaisemman tutkimuksen arvioinnin osalta puutteellinen. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus voi kuitenkin olla ainoa tai tarkoituksenmukaisin menetelmä vastata esitettyyn tutkimuskysymykseen. (Kangasniemi ym. 2013, 293.) Menetelmässä erottuu kaksi toisistaan hieman erilaista orientaatiota, joita ovat narratiivinen ja integroivakatsaus. Kuvailevassa kirjallisuuskatsauksessani on elementtejä narratiivisesta oriententaatiosta. Narratiivisella otteella järjestetään ikään kuin tapahtumien maisemaa, toisin sanoen, epäyhtenäistä tietoa järjestetään jatkuvaksi tapahtumaksi (Salminen 2011, 7).

Kangasniemen ym. (2013) mukaan kuvaileva kirjallisuuskatsaus voidaan jäsennetään neljän vaiheen kokonaisuudeksi. Ensimmäinen vaihe on tutkimuskysymyksen muodostaminen. Tutkimuskysymyksen muotoilua edeltää alustava kirjallisuuskatsaus, joka auttaa määrittelemään tutkimuskysymystä. Tutkimuskysymyksen voidaan katsoa olevan onnistunut, kun se on riittävän täsmällinen ja rajattu, mutta toisaalta riittävän väljä, että sitä voidaan tarkastella monista näkökulmista. Tutkimuskysymyksellä on keskeinen rooli, koska se ohjaa koko tutkimusprosessia. Toisessa vaiheessa lähdetään etsimään ja valikoimaan aineistoa tutkimuskysymyksen ohjaamana. Aineiston valinnassa voidaan käyttää kahta hieman toisistaan poikkeavaa prosessia, implisiittistä tai eksplisiittistä valintaa. Valittu aineisto voi olla menetelmällisesti keskenään hyvin erilaista, erilaisten teoreettisten ja käsitteellisten tutkimusten käyttö on usein keskeistä. Kiteytetysti aineiston valintaa ohjaa jatkuva reflektointi suhteessa tutkimuskysymykseen ja ymmärrys aineiston sopivuudesta ja riittävydestä tarkentuu koko prosessin ajan. Aineistoa voidaan hakea elektronisista tietokannoista tai manuaalisesti tieteellisistä julkaisuista. Kolmantena vaiheena on ilmiön kuvailun rakentaminen. Tavoitteena on vastata esitettyyn tutkimuskysymykseen ja luoda aineistosta jäsentynyt kokonaisuus. Kuvailun rakentaminen ei ole näin yksioikoinen vaan pitää sisällään monta eri

vaihetta. Kuvailussa yhdistetään ja analysoidaan sisältöä kriittisesti ja syntetisoidaan tietoa eri tutkimuksista. Tämä voi johtaa uuden tulkinnan syntymiseen. Viimeisessä eli neljännessä vaiheessa kootaan ja tiivistetään kuvailevan kirjallisuuskatsauksen tuottamat keskeiset tulokset ja niitä tarkastellaan suhteessa laajempaan kontekstiin sekä suhteessa menetelmiin ja vaiheiden eettisiin- ja luotettavuuskysymyksiin. Kuvailevan kirjallisuuskatsauksen neljä eri vaihetta etenevät hermeneuttisesti ja päällekkäin suhteessa toisiinsa, vaikka ne ovat edellä kuvattu erillisinä vaiheina. (Kangasniemi ym. 2013, 294-297.)

3.3 Tutkimusprosessi

Kandidaatintutkielmani tutkimusprosessi käynnistyi perehtymällä kirjallisuuskatsauksen teoriaan tutkimusmenetelmänä sekä tutustumalla aiempiin kandidaatin- ja pro gradu - tutkielmiin, joissa oli käytetty kirjallisuuskatsausta tutkimusmetodinä. Minulla oli alusta alkaen selkeä tavoite, että halusin yhdistää tutkielmani aiheessa ikääntyvät ihmiset ja huumeiden käytön. Tutustuin alustavasti aihealueesta löytyvään aineistoon ja huomasin hyvin pian, ettei tutkimustietoa löytyisi riittävästi. Tämän seurauksena laajensin aiheen koskemaan ikääntyviä päihteiden käyttäjiä ilman päihdeaine kohtaista rajausta. Mielekkään teoreettisen viitekehyksen löytyminen vaati paljon pohdintaa ja tarkastelua eri näkökulmista. Päädyin valitsemaan Jyrkämän toimijuuden viitekehyksen modaliteetit ja koordinaatit teoriaksi. Teoria oli minulle vieras ja siihen perehtyminen vaati huolellista ja syvällistä työskentelyä. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus valikoitui tässä vaiheessa tutkimusmenetelmäksi. Näiden valintojen pohjalta hahmottelin alustavat tutkimuskysymykset. Tiedostin jo tässä vaiheessa, että tutkimuskysymyksiä tulee tarkastella aktiivisesti koko tutkimusprosessin ajan.

Seuraavaksi aloin etsimään aineistoa tutkimuskysymysten ohjaamana. Vertaisarvioitujen aineistojen löytäminen tuotti vaikeuksia. Aihealuetta käsittelevistä tutkimuksista valtaosa oli lääketieteen tai terveydenhuollon viitekehyksestä tehtyjä. Aineiston valintaprosessissa käytin implisiittistä valintamenetelmää. Valintamenetelmänä tämä tarkoittaa sitä, ettei aineiston valinnassa raportoida erikseen aineiston hankintaan valittuja tietokantoja tai valintaan mahdollisesti käytettyjä sisäänotto- ja arviointikriteereitä. Sen sijaan aineiston valinnan luotettavuus ja osuvuus tuodaan esille raportin tekstissä eli siihen rakentuvassa argumentaation vakuuttavuudessa. Implisiittisessä valintamenetelmässä lähteiden valinta ja lähdekritiikki sisällytetään aineiston käsittelyyn ja kuvaukseen esimerkiksi esittämällä valittua kirjallisuutta ja valinnan perusteita suhteessa tutkimuskysymykseen. (Kangasniemi ym. 2013, 295.) Aineiston valintaa tehdessäni, pohdin paljon tutkimuskysymysten ja aineiston suhdetta. Ikääntyviä käsittelevän tutkielman aineistossa iän merkitystä ei voi sivuuttaa.

Valitsemassani aineistossa ikää ei välttämättä ilmoitettu ikävuosina vaan aineistossa käytettiin määritelmiä ikääntyvä, iäkäs tai vanha. Arvioin tämän olevan riittävä peruste suhteessa tutkimuskysymykseen, koska en ollut tehnyt tarkempaa rajausta iästä. Valitsin tutkielmaani tietoisesti hyvin erilaisia aineistoja, koska mahdollisimman monipuolisen aineisto jäsentää ja vastaa tutkimuskysymyksiin laaja-alaisesti ja kattavasti. Aineistovalinnassa pidin erityisen tärkeänä sitä, että äänensä saivat kuuluviin itse ikääntyvät päihteiden käyttäjät. Halusin ottaa mukaan aineistoon myös pohjoismaalaisen tutkimuksen, missä on haasteltu työntekijöitä vanhustenhoitolaitoksista, joissa asuu ikääntyviä päihteiden käyttäjiä. Arvioin, että tutkimusaineisto on määrältään riittävä vastaamaan tutkimuskysymyksiin. Tutkimusaineisto on avattu yksityiskohdaisemmin liitteessä 1. (liite1).

Aineiston analyysi kytkeytyy laadullisessa tutkimuksessa kiinteästi aineiston hankintaan. Puusan ja Juutin (2020) mukaan tutkija on laadullisessa tutkimuksessa tutkimusinstrumentti hänen läsnäolonsa aineiston hankinnassa aloittaa samalla aineiston analyysin. Heidän mukaansa aineiston analyysin laatu on sidoksissa tutkijan kykyyn tulkita ja ymmärtää tutkimaansa ilmiötä. (Puusa & Juuti 2020, 139.) Laadullisessa tutkimuksessa sisällönanalyysi on yleisimmin sovellettu metodi aineiston tarkastelussa. Sisällönanalyysin kuvaillaan olevan väljä metodinen viitekehys, jolloin sitä ei käsitetä yksittäisenä menetelmänä vaan tarkoituksenmukaisena viitekehyyksenä, jonka ansiosta aineistoa on mahdollista tarkastella monipuolisesti. Silloin sen toteuttamisesta on tunnistettavissa sekä aineistolähtöisiä että teorialähtöisiä piirteitä. Sisällönanalyysin tavoitteena on auttaa järjestämään aineistoa aluksi tiiviiseen ja selkeään muotoon kadottamatta sen sisällä olevaa keskeistä tietoaaineista. (Puusa 2020, 143-144; Tuomi & Sarajärvi 2018, 86.) Jouni Tuomi ja Anneli Sarajärvi (2018) muistuttavat, että kirjallisuuskatsauksessa sisällönanalyysi on vain aineiston järjestämisen apuväline, ei varsinainen analyysin väline. Valitsin tutkielmani analyysimenetelmäksi teoriaohjaavan sisällönanalyysin. Teoriaohjaavassa analyysissä on teoreettisia kytkeviä, teoria voi toimia apuna, mutta analyysi ei pohjautu suoraan teoriaan. Analyysissä on tunnistettavissa aikaisemman tiedon vaikutus, mutta aikaisemman tiedon merkitys ei ole teoriaa, vaan paremminkin uusia ajatuksia avaava. Aineiston analyysivaiheessa etenin aluksi aineistolähtöisesti ja poimin aineistosta eri teemoja. Luin aineiston läpi useita kertoja ja nostin esiin samankaltaisuuksia. Analyysin edetessä otin ohjaavaksi ajatukseksi toimijuuden viitekehyyksen teorian, jonka mukaan jäsensin aineiston. Teoriaohjaavan analyysin päättelylogiikassa on usein kyse abduktiivisesta päättelystä. Tutkijan ajatteluprosessissa vaihtelevat aineistolähtöisyys ja valmiit mallit. Tutkija pyrkii yhdistelemään näitä toisiinsa ja yhdistelyn tuloksena saattaa syntyä jotain uutta. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 81.)

3.4 Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus

Juuti ja Puusa (2020, 167) kiteyttävät laadullisen tutkimuksen luotettavuutta koskevat pohdinnat kolmeen käsitteeseen: uskottavuus, luotettavuus ja eettisyys. Käsitteet kie-toutuvat toisiinsa ja ovat osittain erottamattomia. Tuomi ja Sarajärvi (2018, 111) totea-vat, että uskottavuus perustuu siihen, että tutkijat noudattavat hyvää tieteellistä käy-täntöä. Kuvailevassa kirjallisuuskatsauksessa tutkijan valintojen ja raportoinnin eetti-syys korostuu tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa. Tutkimuskysymyksen muotoi-lussa eettisyys tulee esille valitun näkökulman huolellisessa ja mahdollisen subjektiivisuuden synnyttämän vinouman tunnistavassa taustatyössä. Aineiston valinnassa ja käsittelyssä korostuu tutkimusetiikan noudattaminen raportoinnin oikeudenmukai-suuden, tasavertaisuuden ja rehellisyyden kannalta. (Kangasniemi ym. 2013, 297.)

Olen toteuttanut tutkielman työskentelemällä läpinäkyvästi ja johdonmukaisesti koko tutkimusprosessin ajan. Valitsemani aihe on sensitiivinen. Olen huomionnut tämän tutkimuskysymysten muotoilussa sekä tutkimustulosten läpikäymisessä. Tällä olen varmistanut sen, ettei tutkielmastani ole haittaa kohderyhmälle. Tutkielmassa olen kiinnittänyt erityistä huolellisuutta lähdemerkintöjen merkitsemiseen ja varmistanut sen, että kunnia kuuluu alkuperäisen tekstin tekijälle.

4 TUTKIMUSTULOKSET

4.1 Päihteiden käytön värittävä arkielämä

Ikääntyvän ihmisen toimijuus arjessa saa eri sävyjä, kun elämässä on mukana päihteiden käyttöä. Tarkastelemalla erilaisia arkielämän tilanteita pystymme paremmin ymmärtämään ikääntyvän päihteiden käyttäjän toimijuutta ja sitä, miten olemassa olevat rakenteet vaikuttavat siihen. Eila Vesan, Tarja Orjasniemen ja Pia Skaffarin (2017) tutkimuksessa ikääntyvät päihdeongelmaiset naiset loivat kertomuksissaan omaa elämäntarinaansa sekä antoivat asioille ja kokemuksille merkityksiä. Tämän aineiston kautta meillä on mahdollisuus tarkastella heidän arkielämää. Vesa ym. (2017, 26) nostivat esiin, että naisten kotona asuminen perustui suurelta osin kykyyn selviytyä arjessa omatoimisesti tai kevyen tuen turvin. Yksilön heikentynyt fyysinen- ja/ tai psyykkinen terveydentila voi vaikuttaa moneen kykenemisen osa-alueeseen esimerkiksi siihen, miten hän suoriutuu arjen askareista.

Vesa ym. (2017, 27) kuvasivat tilannetta, jossa haastateltava teki kotityöt arkisin, siivosi koko talon ja leipoi, monesti niin vahvassa humalatilassa, ettei hänellä ollut seuraavana päivänä muistikuvia tapahtumista. Kykeneminen, osaaminen, haluaminen ja voiminen kietoutuvat tässä yhtenäiseksi kudelmaksi. Kotitöiden tekeminen vaatii riittävän hyvän fyysinen kyvyn toimia, tarvittavat tiedot ja taidot siivoamiseen ja leipomiseen on oltava jo olemassa. Haluaminen, siisti, raikas koti ja ihanalta tuoksuvat pullat, saa toiminnan liikkeelle, minkä voiminen omassa kotiympäristössä mahdollistaa. Tilanteeseen voi liittyä myös täytymistä. Yksilö voi kokea, että hänen on pakko suoriutua kotitöistä itsenäisesti. Kotityöt ovat sidoksissa olemassa oleviin toimijuuden koordinaatteihin. Ajankohta, ikä ja sukupolven luomat roolit määrittelevät vahvasti kotitöiden olevan sukupuolen mukaan jakautuvia eli naisten töitä. Edellä kuvatussa tilanteessa on nähtävissä, kuinka toimijuuden

modaliteetit ovat toisiinsa kietoutuneina ja osittain sisäkkäin. Jyrkämä (2007) toteaa, että modaliteettien eriyttäminen toisistaan ei ole aina mahdollista. Toimijuus arjessa voi näyttäytyä ulospäin myös passiivisena. Yksi haastatelluista naisista kuvasi, ettei hän humalatilasta johtuen edes muistanut oliko hän syönyt tai ottanut lääkkeitä, voimat eivät riittäneet edes sängystä nousemiseen (Vesa ym. 2017, 27). Toimijuus on tilanteessa konkreettisesti liikkumatonta. Gordon (2005) kuvaa tämän olevan näennäistä toimijuutta, siinä aktiivinen toimijuus on hiljaisuutta, pohtimista ja miettimistä mielessä. Ikääntyneet naiset eristäytyvät usein koteihinsa omaan päihdemaailmaansa, jonka seurauksena he etäännyvät yhä kauemmaksi yleisen käsityksen mukaisesta normaalista elämästä (Vesa ym. 2017, 24). Eristäytyminen vahvistaa negatiivista toimijuutta, missä kykeneminen muuttuu kykenemättömyydeksi, osaaminen osaamattomuudeksi ja haluaminen haluttomuudeksi.

Vanhan liiton haastatelluilla oli monella takana nuorena alkanut ja pitkään jatkunut päihdekierre, joka oli täyttänyt heidän elämän kokonaan. Päihteiden käytön tasaantuessa ja vähentyessä ikääntymisen myötä monien piti opetella perustaidot arjessa selviytymiseen (Savonen & Rönkä 2017, 200). Ihminen kartuttaa koko elämänsä ajan osaamistaan. Toimijuuden näkökulmasta keskeisenä on ymmärrys omasta tilanteestaan. Ikääntyvä ihminen kohtaa arjessaan uusia tilanteita, joissa tarvittavia taitoja ei vielä ole olemassa. Jyrkämä (2008a) korostaa, että yksi keskeinen asia toimijuuden näkökulmasta on se, että ikääntyvä ihminen voi oppia uusia taitoja sekä haluta uusia asioita. Ikääntyvällä päihteiden käyttäjällä on tällöin mahdollisuus muuttaa omaa asemaansa toimijana. Jenni Savonen ja Sanna Rönkä (2017) nostavat esiin, kuinka tavallisen kotielämän arvostaminen korostui sekä tyytyväisyys siihen, miten asiat sillä hetkellä olivat vanhan liittolaisten puheissa. Osaamisen modaliteetissa onnistumisen kokemukset ovat merkittävässä asemassa, ne vahvistavat itsetuntoa, opittuja uusia taitoja sekä lisäävät ikääntyvän ihmisen itsenäisyyttä. Osaaminen näyttäytyy tällöin voimavarana.

Toimijuutta voi lähteä tarkastelemaan myös päihteiden käytön hallinnan kautta silloin, kun päihteet ovat osa ikääntyvän arkea. Vanha liitto tutkimuksessa on kuvattu kovien huumeiden käyttäjien elämää 1960-1970-lukujen Helsingissä (Kainulainen, Savonen & Rönkä 2017). Joku voi kyseenalaistaa, miten tutkimuksen aineisto on relevanttia osana ikääntyvien päihteiden käyttäjien toimijuuden tutkielmaa. Haastatteluhetkellä vanhan liiton huumeiden käyttäjät olivat keskimäärin 55-vuotiaita ja heistä 2/3 osaa käytti edelleen huumeita tai oli opioidikorvaushoidossa. Haastateltavat kertoivat tutkimuksessa myös elämästään 2000-luvulla. Tutkimuksen aineisto tuo tutkielmaan erilaisen ja tärkeän näkökulman ikääntyvien huumeiden käyttäjien arjesta ja arvoista heidän itse kuvaamana. Savonen (2017) kuvaa, kuinka vanhan liiton haastateltavat tekivät eroa itsensä ja toisten huumeiden käyttäjien välille viittaamalla huumeiden käytön ja oman elämän hallintaan liittyviin tekijöihin.

Huumeiden käytön hallinnassa nähtiin eroja sen suhteen, miten käyttäydyttiin aineiden vaikutuksen alaisena tai huumeiden käyttäjinä yleensä (Savonen 2017, 181.) Tove Harnett & Håkan Jönson (2020) nostavan esiin samankaltaisen havainnon asukkaiden päihteiden käytön hallinnasta työntekijöiden kuvaamana. Työntekijät mahdollistivat osalle asukkaista osallistumisen sosiaaliin aktiviteetteihin amfetamiinin vaikutuksen alaisina. Tämä rikkoi vanhustenhoitolaitoksen yhteisiä sääntöjä. Työntekijät perustelijat sääntöjen vastaista toimintaa sillä, että kyseiset asukkaat olivat päihtyneenä käytökseltään sosiaalisia, kohteliaita ja kilttejä. (Harnett & Jönson 2020, 8.) Vanhan liiton haastatelluilla huumeiden käyttö näyttäytyi yksilön valintana. (Kainulainen, Savonen & Rönkä 2017.) Tarkasteltaessa haastateltavien puheita niistä ei ollut tunnistettavissa täytymisen ulottuvuutta, päihderiippuvuus sairaudesta johtuvaa pakonomaista päihteiden käyttöä, joka ei olisi jättänyt yksilölle haluamisen tai voimisen mahdollisuutta. Miten osaamisen ulottuvuus paikantuu suhteessa päihteiden käyttöön? Jos yksilö kykenee ja hänellä on riittävät tiedot ja taidot käyttää päihteitä itselleen sopivalla tavalla niin voidaanko silloin todeta, että päihteiden käyttö on hallittua. Kysymyksiä herättää myös se, kuka määrittelee laittomien päihteiden osalta, miten niitä käytetään oikein ja mikä on oikea määrä. Alkoholin käytön osalta meillä on olemassa yleiset riskirajat, joiden mukaan voimme todeta, minkälaisesta alkoholin käytöstä yksilön kohdalla on kyse ja tarvittaessa tarjota hänelle päihdehoitoa.

Katja Kuusiston, Eeva Ekqvistin ja Laura Kalliomaa-Puhan (2021) aineiston tutkimustulokset sosiaalityöntekijöiden havainnoista ja kokemuksista näyttäytyivät hyvin ristiriitaisina vanhan liiton haastateltujen kokemuksiin päihteiden käytön hallinnasta ja sen vaikutuksista yksilön elämään. Voimmeko ajatella, että ammattilaisina sosiaalityöntekijät näkevät yksilön päihteiden käytössä pelkästään uhkakuvia eikä mahdollisuuksia ylläpitää, luoda ja rakentaa toimijuutta omanlaiseksi? Joskus toimijuuden vahvistaminen ulkoapäin lisää yksilön päihteiden käytön hallintaa. Tästä erilaisena esimerkkinä on Harnettin & Jönsonin (2020) tutkimuksessa mukana olleen tanskalaisen vanhustenhoitolaitoksen toimintaideologiaan perustuva käytäntö, jossa henkilökunta jakaa asukkaille alkoholia ja tupakkaa. Toiminnan tavoitteena on tukea ja turvata asukkaan tulojen ja päihteiden riittäminen tasaisesti koko kuukaudelle. Toiminta perustuu asukkaan kanssa tehtyyn sopimukseen, missä asukas määrittelee itse käyttämiensä päihteiden päiväkohtaiset määrät ja jakelutiheyden. (Harnett & Jönson 2020, 8.) Tilanne vaatii asukkaalta moninaista toimijuutta. Asukkaan tulee kyetä ymmärtämään sopimuksen merkitys hänen elämäänsä, hyödyt ja haitat sekä tekemään yhteistyötä henkilökunnan kanssa. Oman taloudenhallinnan ja päihteiden käytön suunnittelu vaatii asiakkaalta kykyä, osaamista sekä ennen kaikkea haluamista. Ympäristö ja ajankohta tukevat asukkaan voimista eli mahdollistavat tämän kaiken toteutumisen. Ilman rakenteita asukkaan toimijuus päihteiden käytön hallinnassa näyttäytyisi todennäköisesti hyvin erilaisena. Täytymisen ulottuvuus ei ilmene tilanteessa

selkeänä. Tulkitsen sen kuitenkin olevan mukana osana asukkaan sopimukseen sitoutumista. Kuusisto ym. (2021) toteavat, että päihderiippuvuus haastaa asiakkaan kykyä itsestään huolehtimiseen ja aiheuttaa erilaisia hyvinvoinnin vajeita. Haasteet yhdellä elämän alueella lisäsivät myös riskiä toisaalla. (Kuusisto ym. 2021, 427.) Heikentyneellä kyvyllä huolehtia itsestä ja muista on negatiivisia vaikutuksia arkeen ja elämänhallintaan muun muassa arjessa selviytymisen, sosiaalinen kanssakäymisen, verkostoissa olevien puutteiden vuoksi (Kuusisto ym. 2021, 424). Savonen (2017) taas nosti esille, kuinka haastateltavat pitivät itsestä huolta ja jopa paheksuivat toisia käyttäjiä, jotka eivät niin kyenneet tekemään. Huumeiden käyttäjät korostivat itse, että huumeiden käytöstä huolimatta pitää pystyä huolehtimaan itsestä. Huumeiden käytön hallintaan vaikuttavana tekijänä he nostivat esiin myös sukupolven merkityksen. Nuorempi sukupolvi ei huumeiden käytön vuoksi pystynyt huolehtimaan tavallisista elämän asioista. Vanhan liittolaiset irtautuivat vastaavista oletuksista ja torjuivat ajatuksen siitä, että huumeiden käyttäjät olisivat itsestään tai toisista huolehtimisen suhteen kykenemättömiä tai vastuuttomia. (Savonen 2017, 182-183.) On tärkeä huomioida, että toimijuuden modaliteetit ovat aina sidoksissa tilanteisiin ja toimintoihin, jotka tapahtuvat tietyssä paikassa tiettyinä hetkenä. Tarkasteltuna toimijuutta huumeiden käytön hallinnan osalta on todettavissa, että ajankohta, ympäristö, ikä ja sukupolvi sekä mahdollisesti myös sukupuoli vaikuttavat yksilön mahdollisuuteen toteuttaa toimijuutta. Itsestä huolehtimisen osa-alueella kuvastuu ristiriitaa Kuusiston ym. (2021) ja Savosen (2017) tutkimustuloksissa. Merkittävänä erona näyttäytyy se, kuka toimijuutta tulkitsee, ikääntyvä päihteiden käyttäjä itse vai sosiaalihuollon ammattilainen. Aliarvioimako me ikääntyvän päihteiden käyttäjän kykyä, osaamista, haluamista, voimista, täytymistä ja tuntemista?

Päihteiden käyttö liittyy naiseen negatiivisia mielikuvia häpeästä, pelosta, toiseudesta ja alistuneisuudesta (Vesa 2017, 24). Häpeä muovaa ihmisen käsitystä itsestä luoden arvottomuuden kokemuksen. Negatiivinen tunnekokemus voi heikentää yksilön toimijuutta merkittävästi ja vaikuttaa arjessa selviytymiseen. Yksilö ei usko omiin kykyihinsä eikä osaamiseen, hän ei uskalla haluta asioita eikä näe, että hänellä olisi edes mahdollisuutta valita. Vesa ym. (2017, 24) toteavat häpeän voivan pahimmillaan johtaa ongelmien salailuun ja peittelyyn. Savonen (2017, 191-192) nostaa esiin, kuinka leimautuminen huumeiden käytöstä riitti yksin tekemään yksilön muista ominaisuuksista näkymättömiä ja epäoleellisia. Tuntemisen ulottuvuus arjessa näyttäytyi tutkimuksissa myös positiivisessa, toimijuutta vahvistavassa valossa. Savonen & Rönkä (2017, 203) korostavat, kuinka läheisiä ihmissuhteita arvostettiin ja jos välirikkoja oli tullut, niin välien palauttamista pidettiin tärkeänä. Tämä kuvastaa hyvin tuntemiseen liittyvää arvopohjaa, hyväksytyksi tulemisen kokemusta, ihmissuhteiden merkitystä toimijuuteen sekä halua olla osa sosiaalista verkostoa. Harnett & Jönson (2020, 7) kuvaavat ruotsalaisen vanhustenhoitolaitoksen asukkaiden ja

henkilökunnan yhteisiä toimintahetkiä koiran ulkoilutuksen parissa, jotka olivat hyvin suosittuja asukkaiden keskuudessa. Ehtona yhteiseen toimintaan osallistumiselle oli, ettei sen aikana saanut juoda alkoholi eikä olla liian päihtynyt. Tämän katsottiin kannustavan asukkaita pysymään raittiina muutaman tunnin ajan (Harnett & Jönson 2020, 7). Toiminnasta pystyy tunnistamaan, että tuntemisen ulottuvuus voi määrittää mielihyvän kokemuksena, onnistumisena, itseensä luottamisena ja arvostuksen saamisena. Vaikka tilanteeseen liittyy täytymistä se ei vähentänyt asukkaiden halua osallistua toimintaan. Edellä kuvatun kaltainen toiminta ikääntyvän päihteiden käyttäjän elämässä vaikuttaa hänen elämänlaatuunsa merkittävästi. Tuntemisen ulottuvuuden vahvistuminen voi parhaimmillaan korjata jonkin toisen ulottuvuuden haurautta.

Jyrkämän (2008a) ja Honkasalon (2022) näkemys on, kun ulottuvuudet ovat suosiosuunnassa arkielämässä, voi vanhenemisen arvioida olevan hyvää ja myönteistä. Ahonen (2022, 68) kritisoi sitä, että hyvä elämä esitetään kuvaamalla terveyttä ja toimeliasta kansalaista. Kritiikki on aiheellista ja siksi on erityisen tärkeää, että saamme tutkimustiedon kautta ymmärrystä erilaisten ikääntyvien ihmisten elämästä ja toimijuuden hetkistä.

4.2 Kodin merkitys toimijuuden muotoutumisessa

Vesa ym. (2017, 34) kiteyttävät, että koti on arvokas paikka, mutta omassa kodissa eläminen merkitsi samanaikaisesti suurta yksinäisyyttä ja turvattomuutta, mikä lisäsi masennusta, eristyneisyyttä ja alkoholin käyttöä. Harnetin & Jönsonin (2020) tutkimusaineiston päihteiden käytön sallivien vanhustenhoitolaitosten asukkaat olivat iältään 50-93-vuotiaita pitkän päihteiden käyttöhistorian omaavia. Aineiston 4/5 vanhustenhoitolaitoksista sallivat asukkaiden päihteiden käytön omassa asunnossa. Henkilökunta perusteli päätöstä sillä, että koti on yksityinen tila ja asukkailla on samat oikeudet yksityisyyteen kuin kaikilla ihmisillä. Asukkaita pidettiin itsenäisinä ja näin he olivat vastuussa omista päätöksistään. (Harnett & Jönson 2020, 6-7). Vesa ym. (2017, 26) ja Kristiina Kuussaari, Christoffer Tigerstedt ja Anni Vilkkö (2021, 66) tarkastelevat asiaa toisesta näkökulmasta, he näkevät kodin yksityisyyden mahdollistavan juomista ja heikentävän kykyä kontrolloida sitä. Vesa ym. (2017, 26) nostavat esiin, kuinka naisten puheissa korostui oikeus juomiseen omassa kodissa. Virkola (2014) painottaa, että toimijuuden koordinaateista ympäristö, tässä yhteydessä koti, merkitsee keskeistä tilaa, missä arkielämää eletään. Ikääntymisen myötä päihteiden käyttö keskittyy pääasiallisesti kotiin (Vesa ym. 2017, 24). Ikääntyminen tuo oman vivahteen, mahdollisuudet ja rajoitteet päihteiden käytölle kotona sekä asettaa uusia vaatimuksia kotona asumiselle. Tapaturmariski kasvaa ikääntymisen ja päihteiden käytön myötä. Vesa ym. (2017, 27) kuvaavat, kuinka naiset loukkasivat itseään kotona

humalassa. Kotona asuminen ja kodin idealisoiminen voivat estää ulkopuolisen avun pyytämisen ja siten uhata kotona asumista sekä arjessa selviytymistä. Voimisen ulottuvuus näyttäytyy vahvana päihteiden käytössä ja koordinaateista ympäristö mahdollistaa sen toteutumisen. Toimijuuden vahvistaminen tarkoittaa myös monessa tilanteessa yksilön päihteiden käytön vahvistamista ja mahdollistamista.

Harnett & Jönson (2020) kuvaavat, kuinka suurin osa asukkaista eivät halunneet vähentää juomistaan ja ne, jotka halusivat, kokivat sen vaikeaksi. Työntekijöiden mukaan ongelmana oli asukkaiden vahva yhteenkuuluvuuden tunne. Juomisen vähentäminen olisi johtanut siihen, että asukas olisi jäänyt yhteisön ulkopuolelle ilman sosiaalista verkostoa. (Harnett & Jönson 2020, 5.) Haluamisen ulottuvuuteen liittyy usein positiivinen kaiku. Ihmiselle on päämäärä, motivaatio ja tahto ohjata toimintaansa tiettyyn suuntaan. Haluaminen pitää sisällään kohteen, joka on riittävän merkityksellinen ohjaamaan toimintaa. Mitä, jos haluamisen esteeksi nousee rakenteet, ympäristö ja ajankohta, jotka eivät mahdollista muutosta? Päihteiden käytön vähentämisessä motivaation ja tahtotilan ylläpitäminen ilman vertaistukea näyttäytyy erittäin haasteelliselta. Vertaistuella on tärkeä merkitys, tuki voi olla osa hoitoa tai kuntoutusta. Yhtä lailla arvokkaita ovat tavoitteet haittojen vähentämisestä sekä elämänhallinnan ja osallisuuden lisäämisestä. (Markkula & Viskari 2010, 50.)

Harnettin & Jönsonin (2020) tutkimuksessa oli mukana yksi vanhustenhoitolaitos, missä alkoholin käyttö oli kielletty koko laitoksessa, omissa asunnoissa sekä yhteisissä tiloissa. Aukkaat saivat käyttää alkoholia laitoksen ulkopuolella. Aukkaalla oli oikeus palata omaan asuntoonsa humalassa. Yhteisissä tiloissa humaltuneena oleminen ei ollut sallittua. Tällä säännöllä haluttiin turvata, ettei asukkaan alkoholin käyttö altista toisia asukkaita päihteiden käyttöön. (Harnett & Jönson 2020, 7.) Ajankohta ja ympäristö voivat rakenteina määrittää täytymisen ilmenevän kaikille samanlaisena pakkona. Aukkaan täytyy kyetä ymmärtämään sääntö alkoholin käyttökiellosta. Aukkaalla on kuitenkin voimisen tuottama mahdollisuus käyttää alkoholia laitoksen ulkopuolella, jos hän niin haluaa. Humalassa laitokseen palaaminen asettaakin toimijuuden toteutumiseksi astetta vaativamman haasteen. Kykenemällä toimimaan rakenteiden mukaisesti asukas turvaa itselleen asumisen jatkumisen. Samaisessa laitoksessa asukkaat olivat itse halunneet turvata päihteettömän ympäristön ruokailun ajaksi ja olivat tehneet henkilökunnan kanssa vapaaehtoisin sopimuksen alkometripuhallutuksesta ennen ruokailua (Harnett & Jönson 2020, 7). Toimijuutta voi lähteä tarkastelemaan haluamisen modaliteetin kautta. Aukkailla on ollut halu ja motivaatio luoda rauhallinen ja turvallinen yhteinen ruokailuhetki. Päästäkseen tavoitteeseen asukkaat ovat pyytäneet henkilökunnalta apua. Henkilökunta tukee asukkaita täytymisen ulottuvuuden kautta eli he huolehtivat alkometripuhallutuksen järjestämisestä ja tarvittaessa rajaavat ruokailuun osallistumista. Osallistuakseen ruokailuun asukkaan tulee ennen kaikkea haluta olla osa yhteisöä ja tuntea se merkitykselliseksi sekä kyetä

noudattamaan yhteistä sopimusta. Toimijuuden koordinaatit mahdollistavat voimisen. Monen ikääntyneen päihteiden käyttäjän kohdalla tavoitteiden saavuttaminen vaatii tukea ja ulkopuolista apua. Romakkaniemi (2010) muistuttaa, että on hyvä tiedostaa, paikantuuko voimisen modaliteetti rajoittava vai mahdollistavana.

Toimijuuden tilanteiden tarkastelu, voi avata meille ikääntyvän päihteiden käyttäjän elämästä hetkiä, jotka herättävät eettistä pohdintaa. Harnett & Jönson (2020, 6) kuvasit pysäyttävää tilannetta, missä työntekijä meni asukkaan asuntoon ja asukas oli asunnossa injektioneula käsivarressa ja viereen oli kirjoitettu viesti: voitko auttaa minua pistämään. Kuvattu tilanne on pysäyttävä. Kykenemisen ja osaamisen heikentyessä yksinkertaisetkin asiasta voivat nousta arjessa ylitsepääsemättömiksi ja yksilön itsenäisen pärjäämisen mahdollisuudet heikkenevät myös päihteiden käyttämisessä. Toimijuutta tarkasteltaessa taustalla voi olla täytyminen, pakottava tarve käyttää, välttääkseen vieroitusoireiden alkamisen. Toisaalta tilanteessa voi olla kyse vain halumisesta, hetkellisestä päihtymystilasta. Kykeneminen ei kuitenkaan enää mahdollista haluumisen saavuttamista tai täytymistä. Myöskään rakenteet eivät tue voimista. Tunteminen ilmenee luottamuksena ja avunpyyntönä työntekijälle. Jyrkämä (2007) ja Honkasalo (2022) pitävät tärkeänä, että toimijuus nähdään myös haavoittuvana, haaraana, paikallaan olemisena ja hengissä pysymisenä.

4.3 Toimijuutta palvelujärjestelmässä

Kuussaaren ym. (2021) aineisto valikoitui mukaan tutkielmaan sen ainutlaatuisuuden vuoksi. Päihdetapauslaskenta-aineistoa ei ole aikaisemmin käytetty vanhempien ikäryhmien tarkasteluun, aineistossa tämä tarkoittaa yli 55-vuotiaita. Kuussaari ym. (2021, 66) toteavat, että iäkkäämpien asiakkaiden kohdalla on hyvin todennäköistä, että sosiaali- ja terveysterveystarve tavoittaa asiakkaan tämän kodissa, yksityisessä tilassa. Vesa ym. (2017, 26) toteavat, että kodin yksityisyys asettaa sensitiivisyyden vaateen kotona tehtävälle päihdetyölle. Kuussaari ym. (2021) nostavat esiin, että kotihoidon osuus päihde-ehdoista asioinneista kasvaa tuntuvasti iän karttuessa. Mitä vanhempi ikäryhmä on, sitä isompi on päihtyneenä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa asiointien osuus. Tulosten mukaan yli 75 vuotta täyttäneiden ryhmästä 28 prosenttia on asioinut lievästi tai voimakkaasti päihtyneinä. (Kuussaari ym. (2021, 66.) Päihtyneellä henkilöllä on oikeus asianmukaisiin palveluihin eikä päihtymys saa olla palvelun saannin este. Missä määrin ikääntyvä päihteiden käyttäjä pystyy säätämään omaa toimijuutta palvelujärjestelmässä? Kuussaaren ym. (2021) mukaan asiakkaiden siirtyessä asioimaan muiden hallitsemalle julkiselle alueelle päihteiden käytön kontrolli lisääntyy. Ennalta sovitut käyntiajat esimerkiksi terveyskeskukseen voivat motiivoida asiakasta käyttämään palveluita selvinpäin lisäksi turvallinen liikkuminen

palveluun voi olla syy siihen, että humalatilaa vältetään. (Kuussaari ym. 2021, 66.) Tarkasteltaessa toimijuutta palveluissa merkityksellistä on se, toteutuuko palvelu yksityisellä alueella vai julkisessa tilassa. Jyrkämän (2007) mukaan, kykeneminen on sidoksissa ympäristöön ja vaihtelee tilanteesta toiseen. Ihminen voi olla kyvykäs jossakin ympäristössä ja taas toisessa hän ei kykene toimimaan. Ahonen (2022, 71) muistuttaa, että on tärkeä huomioida, ettei kaikilla ole kykyä, voimavaroja tai taitoja osallistua omaan hoitoonsa.

Lähtökohtaisesti voimme ajatella, että päihteitä käyttävillä ihmisillä on jonkinasteinen ymmärrys päihteiden haitallisuudesta. Harnett & Jönson (2020, 5) toteavat, että kaikki tietävät, että on haitallista tupakoida, juoda ja käyttää huumeita. Samaa emme voi sanoa päihdepalveluiden tuntemuksesta. Kuusisto ym. (2021, 424) sekä Vesa ym. (2017, 28) nostavat esiin, että päihteitä käyttävillä henkilöillä oli puutteellinen tieto oikeuksistaan sekä olemassa olevista päihdepalveluista ja hoitomenetelmistä. Havaintoa voidaan pitää merkittävänä, koska sillä on suora vaikutus siihen, miten yksilö hahmottaa oman mahdollisuuden toimia sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmässä. Tiedonpuute heikentää toimijuutta. Ikääntyvän päihteiden käyttäjän on vaikea asettaa tavoitteita, koska hän ei tunnista omia mahdollisuuksiaan eikä rakteet tue tällöin voimista. Vesa ym. (2017) toteavat, että päihdepalveluihin hakeutumisen kynnyks oli ikääntyvillä naisilla korkea, koska he häpesivät päihdeongelmaansa. Tämä johti siihen, että ongelma kiellettiin itseltä, läheisiltä ja ikääntyvien kanssa työskenteleviltä. (Vesa ym. 2017, 24, 27.) Koetut tunteet ja arvot vaikuttavat negatiivisesti yksilön toimijuuteen. Päihteiden käyttö lisääntyi sitä enemmän mitä voimakkaampia olivat häpeän, syyllisyyden ja arvottomuuden tunteet. Haluamisen ja voimisen modaliteetit näyttäytyvät tilanteessa merkityksettöminä. Vesa ym. (2017) kuvaavat naisten juomista hengenvaaralliseksi. Hoitoon hakeutuminen tapahtui vasta pakon edessä, kun juomista ei pystytty katkaisemaan itse. Yleensä hoitoon toimittaminen tapahtui toisen henkilön toimesta. (Vesa 2017, 28.) Täytymisen ulottuvuudella on edellä kuvatussa tilanteessa elämää ylläpitävä merkitys. Tärkeä on huomioida, että ihmisellä voi olla kykyä ja osaamista, jotka eivät ole päihtymyksestä johtuen käytettävissä.

Kuussaaren ym. (2021, 66) mukaan vaikuttaa siltä, että yli 75-vuotiaille tarjottavissa päihdepalveluissa ei ole enää kyse kuntoutumiseen tähtäämisestä vaan ennemminkin toimintakyvyn ja tilanteen säilyttämisestä ennallaan. Tällä on merkittävä vaikutus toimijuuden modaliteettien toteutumiseen. Kuusisto ym. (2021) toteavat päihteitä käyttävillä ihmisillä olevan moninaisia palveluntarpeita ja vaikka itse päihderiippuvuus olisikin tulkittavissa lieväksi, asettaa se haasteita palveluiden saamiselle ja pahimmillaan työntää asiakkaan marginaaliseen asemaan. Tällöin voidaan puhua päihteiden käytöstä johtuvasta palveluista ulossulkemisesta. (Kuusisto ym. 2021, 423.)

Minkälaisia mahdollisuuksia yksilöllä jää toimijuuteen, jos rakenteet sulkevat hänet ulkopuolella?

Vesan ym. (2017, 23) tutkimuksessa luotiin jalkautuvan päihdetyönmalli, mikä yhdistää gerontologisen ja päihdetyön tietämyksen sekä ymmärryksen sukupuolen merkityksestä. Kuussaari ym. (2021, 68) olivat myös sitä mieltä, että kotiin vietäviä palveluita tulee kehittää sekä yksilöllistä tukea tehostaa. Vesa ym. (2017) mukaan kotiin vietävät palvelut madaltavat kynnyistä palvelun vastaanottamiseen. Palvelu koettiin myös turvallisemmaksi kuin palveluihin hakeutuminen kodin ulkopuolelle. Avun tuleminen kotiin on tärkeä tilanteissa, joissa naiset eivät itse kykene lähtemään kotoa esimerkiksi juomisputkien, liikuntarajoitteisuuden ja sosiaalisten tilanteiden pelon takia (Vesa ym. 2017, 26, 28.) Tuntemisen ulottuvuudessa toivon ylläpitäminen vahvistaa toimijuutta. Tärkeää on myös kokemus siitä, että välitetään ja asioista huolehditaan, silloin kun itse ei siihen täysin kykene. Tämä tarjoaa mahdollisuuden motivoitua hoitamaan itseään ja asioitaan. Yksilön oman näkemyksen kunnioittaminen on keskeisessä asemassa päihdepalveluiden järjestämisessä (Vesa ym. 2017, 30). Jyrkämä (2008a) korostaa, että yksilö tuntee itse parhaiten oman toimijuutensa. Kuusisto ym. (2021, 423) painottavat, että sosiaalityöntekijöitä tarvitaan koordinoimaan palvelukokonaisuutta ja ajamaan asiakkaan etua.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Tässä tutkielmassa tarkastelin ikääntyvien päihteiden käyttäjien toimijuutta arkielämässä Jyrki Jyrkämän luoman toimijuuden viitekehyksen modaliteettien ja koordinaattien kautta. Tutkielmassa selvitin, miten päihteiden käyttö vaikuttaa ikääntyvän ihmisen toimijuuteen sekä millaisena toimijuus näyttäytyy ikääntyvän päihteiden käyttäjän arjessa.

Ymmärtääksemme ikääntyvän päihteiden käyttäjän toimijuutta meidän tulee ymmärtää myös hänen elinolosuhteita. Rakenteet kehystävät yksilön kaikkia valintoja ja toimintaa. Ikääntyvän päihteiden käyttäjän toimijuudessa korostuu koordinaateista ympäristön merkitys, koska arkielämä tapahtuu ikääntymisen myötä enenevässä määrin omassa kodissa, omalla yksityisellä alueella. Toimijuudessa on kyse myös rakenteiden luomasta ideaalista siitä, mikä on riittävän hyvää toimijuutta. Tarvitsemme tilanneherkyyttä nähdä ikääntyvän päihteiden käyttäjän toimijuus sekä ymmärrystä auttaa häntä löytämään oman elämänsä mielekkyys ja tarkoituksellisuus. Tämä on keskeinen näkökulma huomioitavaksi ikääntyvien päihteiden käyttäjien toimijuuden tarkastelussa.

Ikääntyminen samoin kuin päihteiden käyttö tuovat toimijuuteen omat erityisyytensä. Aineiston pohjalta voi todeta päihteiden käytön olevan osa arkista elämää. Päihteiden käytön vaikutukset ulottuvat kaikilla elämän osa-alueille. Päihteiden käyttö näyttäytyi toimijuuden kudelmassa sekä liikkeelle panevana että pysäyttävänä voimana. Se voi estää tai heikentää yksilön toimijuutta, yhtälailla se voi myös ylläpitää ja vahvistaa sitä. Tämän tiedostaminen on keskeistä kokonaisuuden ymmärtämisen kannalta. Harnett & Jönson (2020) kuvaavat, kuinka työntekijät kokivat, että asukkaiden päihteiden käytön hyväksyminen oli välttämätöntä, jotta heidät voitiin hyväksyä omana itsenään. Ikääntyvälle päihteiden käyttäjälle on tärkeää ja merkityksellistä, että hänen elämänsä nähdään yhtä arvokkaana kuin muiden ikääntyvien.

Aineistosta toimijuuden ulottuvuudet olivat vahvasti läsnä arjessa, niiden paikantuminen ja painotus vaihtelivat toimintatilanteista riippuen. Haluamisen ulottuvuus näyttäytyi toimijuuden näkökulmasta merkityksellisenä. Ilman halua, tahtoa ja motivaatiota toimia, yksilön osaaminen ja kykeneminen olivat merkityksettämiä. Haluamisessa on myös kyse siitä, mitä mahdollisuuksia yksilö kokee itsellään olevan ja mitä todellisuudessa on valittavana. Suhde toimijuuden koordinaatteihin on keskeinen valinnan mahdollisuuksien toteutumisessa. Tärkeää on huomioida, että toimijuuden modaliteetit asettuvat usein sisäkkäin ja niitä on monesti vaikea erottaa toisistaan. Virkkola (2014, 271) kiteyttää, että haluamiseen kietoutuu ikääntyvän tavoitteiden asettaminen, itsemäärääminen, omanarvontunne sekä elämän tarkoituksellisuus, mielekkyys ja ilo. Aineistossa on huomion arvoista nostaa esiin, kuinka tuntemisen ulottuvuudella on vahva painoarvo toimijuuden muiden ulottuvuuksien toteutumiseen. Negatiiviset tunnekokemukset, häpeä ja syyllisyys, estivät toimijuutta, kun taas positiiviset vahvistivat sitä. Negatiiviset tunnekokemukset olivat vahvasti sidoksissa toimijuuden koordinaatteihin esimerkiksi yhteiskunnan luoma leima, ympäristön asettamat odotukset, sukupolven ja sukupuolen tuomat velvollisuudet ja rajoitteet. Aineiston pohjalta ei voi liikaa korostaa sitä, kuinka pienetkin onnistumisen ja hyväksytyksi tulemisen kokemukset vahvistivat ikääntyvän toimijuutta ja osallisuutta omassa elämässä.

Aineistossa kuvastuu vahvaa ristiriitaa toimijuuden tulkitsemisesta. Kuusiston ym. (2021) tutkimuksessa korostuu, kuinka sosiaalityöntekijät näkivät ja kokivat päihteiden käytön heikentävän yksilön toimijuutta laaja-alaisesti. Ikääntyvät päihteiden käyttäjät kokivat taas itse pystyvänsä muokkaamaan ja toteuttamaan omalaistaan toimijuutta olemassa olevissa rakenteissa päihteiden käytöstä huolimatta. Päihteiden käytön hallinnan tarkasteleminen toimijuuden viitekehyksestä toi esiin päihteiden käyttäjien halun tuoda itseään esiin itsenäisinä ja päätösvaltaisina toimijoina.

Tutkielman aineiston perusteella voi todeta, että päihdepalvelut eivät tavoita riittävän hyvin avun tarvisijoita. Kuussaari ym. (2021, 65) toteavat, että iäkkäimmille ihmisille on tarjolla erittäin vähän päihdehuollon erityispalvelu, kuntouttavia palveluita heille ei ollut tarjolla nimeksikään. Vesa ym. (2017) nostavat esiin, kuinka kynnys hakea apua voi nousta liian korkeaksi. Miten nykyinen palvelujärjestelmä huomioi erilaiset toimijuudet? Puhuttaessa päihdepalveluista on myös tärkeää huomioida, että hoiva- ja huolenpito ovat keskeisessä asemassa ikääntyvien ihmisten palveluissa. Harnetin & Jönsonin (2020) aineiston vanhustenhoitolaitoksissa ei tarjottu asukkaille päihdehoitoa. Asukkaille haluttiin turvata asunto, ravinto, hoivaa sekä turvallinen ympäristö elää.

Tutkielmani keskeinen sanoma on, että ikääntyvän päihteiden käyttäjän elämä on arvokasta ja merkityksellistä. Päihteiden käytön hyväksyminen on välttämätöntä

pystyäksemme tukemaan toimijuutta parhaalla mahdollisella tavalla niissä rakenteissa, joissa ikääntyvä päihteiden käyttäjä elää. Toimijuus muotoutuu ja muuttuu vahvasti ihmisen ja hänen ympäristönsä välisessä vuorovaikutuksessa, näyttäytyen erilaisena jokaisen yksilön kohdalla. Olennaista on muistaa, että yksilö tuntee itse parhaiten oman toimijuutensa. Toimijuus voi olla myös passiiviista, haurasta ja murenevaa. Kaikkein tärkeimpänä voidaan pitää ymmärrystä ja halua kohdata ikääntyvä päihteiden käyttäjä arvokkaasti ja kunnioittavasti, vaikka hän ei haluaisi tai pystyisi muuttamaan päihteiden käyttöään. Jokaisella ikääntyvällä päihteiden käyttäjällä on oikeus hyvään elämänlaatuun ja omanlaiseensa toimijuuteen.

Ikääntyvien päihteiden käyttäjien toimijuus vaatii lisää tutkimusta. Lisäämällä aihealueen tutkimusta pystymme paremmin ymmärtämään, miten toimijuus muotoutuu ikääntyvän päihteiden käyttäjän elämässä ja miten rakenteet vaikuttavat siihen. Uskon, että tämän tiedon avulla pystymme tukemaan toimijuutta ja hyvinvointia sekä kehittämään sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja. Monialainen yhteistyö on välttämätöntä palveluiden paikantuessa entistä enemmän kotiin, yksityiseen tilaan. Tulevaisuutta ajatellen on myös tärkeää huomioida teknologian kehittyminen ja sen merkitys toimijuuden ylläpitämisessä ja vahvistamisessa. Hyvinvointiyhteiskuntamme rakenteissa on tapahtunut murenemistä ja joudumme kohtaamaan priorisointia palveluiden kohdentamisessa sekä konkreettisesti resurssien vähenemisessä. On erityisen tärkeää, että vähenevät palvelut ovat tarkoituksenmukaisia, oikein kodennettuja ja oikea-aikaisia.

Tutkielmaa tehdessäni minulle on vahvistunut ajatus siitä, että haluan tehdä jatkotutkimusta aihealueen parissa. Ikääntyvät päihteiden käyttäjät ovat jättäneet minun työminäni lähtemättömän vaikutuksen ja haluan tällä tutkielmallani tuoda näkyväksi pienen palan heidän toimijuutta arjessa.

LÄHTEET

- Ahonen, Karoliina. (2022). Miten potilaan toimijuus rakentuu historiallisesti suomalaisessa mielenterveyspolitiikassa? Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa & Jylhänkangas, Leila & Leppo, Anna (toim.) Haavoittuva toimijuus. Vastapaino, Tampere. 47-80.
- Gordon, Tuula. (2005). Toimijuuden käsitteen dilemmoja. Teoksessa Meurman-Solin, Anneli & Pyysiäinen, Ilkka (toim.) Ihmistieteet tänään. Gaudeamus, Helsinki. 114-130.
- Haavisto, Kari. (2017). Päihdeongelmat ja sosiaalityö. Teoksessa Kananoja, Aulikki & Lähteinen, Martti & Marjamäki, Pirjo (toim.) Sosiaalityön käsikirja. Tietosanoma, Helsinki. 290-298.
- Harnett, Tove & Jönson, Håkan. (2020). 'Wet' eldercare facilities: three strategies on the use of alcohol and illicit substances. *Nordic Social Work Research*, 12:1, 1-14. Haettu 27.10.2022 sivustolta: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/2156857X.2020.1742195?needAccess=true>
- Honkasalo, Marja-Liisa. (2022). Toimijuuden muunnelmia. Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa & Jylhänkangas, Leila & Leppo, Anna (toim.) Haavoittuva toimijuus. Vastapaino, Tampere. 287-307.
- Honkasalo, Marja-Liisa & Jylhänkangas, Leila & Leppo, Anna. (2022). Johdanto: Toimijuutta sairastamisen ehdoilla. Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa & Jylhänkangas, Leila & Leppo, Anna (toim.) Haavoittuva toimijuus. Vastapaino, Tampere. 7-43.
- Juuti, Pauli & Puusa, Anu. (2020.) Johdanto: Mitä laadullisella tutkimuksella tarkoitetaan. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. Gaudeamus. 9-19.
- Juuti, Pauli & Puusa, Anu. (2020.) Laadullisen tutkimuksen luotettavuus. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. Gaudeamus. 166-168.
- Jyrkämä, Jyrki. (2007). Toimijuus ja toimijatilanteet – aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa Seppänen, Marjatta & Karisto, Antti & Kröger, Teppo (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. PS-kustannus, Jyväskylä. 195- 219.
- Jyrkämä, Jyrki. (2008a). Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä – hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. *Gerontologia* 4 (22). 190-203.
- Jyrkämä, Jyrki. (2008b). Vanheneva yksilö, toimijuus ja toimintatilanteet. Teoksessa Heikkinen, Eino & Rantanen, Tarja. *Gerontologia*. Helsinki, Duodecim. 273-278.

- Kangasniemi, Mari & Utriainen, Kati & Ahonen, Sanna-Mari & Pietilä, Anna-Maija & Jääskeläinen, Petri & Liikanen, Eeva. *Hoitotiede* 2013, 25 (4), 291–301.
- Koivula, Riitta. (2013). Muistisairaana ihmisen omaisena terveyskeskuksen pitkäaikaisosastolla. Akateeminen väitöskirja, Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Haettu 13.10.2022 sivustolta: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/104498/URN_ISBN_978-952-245-904-6.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kuusisto, Katja & Ekqvist, Eeva & Kalliomaa-Puha, Laura. (2021). Erityistä tukea tarvitsevat päihteitä ongelmallisesti käyttävät asiakkaat sosiaalityöntekijöiden tulkinnoissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 4/2021. 419-430. Haettu 11.1.2023 sivustolta: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/143080/YP2104_Kuusistoym.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kuussaari, Katja & Tigerstedt, Christoffer & Vikko, Anni. (2021). 55 vuotta täyttäneet päihteiden käyttäjät sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmässä. Teoksessa Kaukonen, Olavi & Kuussaari, Kristiina (toim.) Päihdepalveluiden yhteiskunnalliset haasteet. Raportti 2/2021. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Haettu 15.11.2022 sivustolta: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/142678/URN_ISBN_978-952-343-645-9.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Leppo, Anna & Perälä, Riikka. (2022). Huumeidenkäyttäjä hyvinvointivaltion katveessa - toimijuus kilpailutetun opioidikorvaushoidon arjessa. Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa & Jylhänkangas, Leila & Leppo, Anna (toim.) Haavoittuva toimijuus. Vastapaino, Tampere. 83-123.
- Markkula, Jaana & Viskari, Inari. (2020). Ehkäisevä ja haittoja vähentävä huumetyö. Teoksessa Rönkä, Sanna & Markkula, Jaana (toim.) HuuMETILANNE Suomessa 2020. Raportti 13/2022. Terveyden ja hyvinvoinninlaitos. Haettu 15.11.2022 sivustolta: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/140710/URN_ISBN_978-952-343-576-6.pdf
- Partanen, Airi & Kuussaari, Kristiina. (2019). Päihdeongelmaisten palvelujärjestelmä muokkautuu yhteiskunnallisten muutosten myötä. Teoksessa Pehkonen, Aini & Kekoni, Taru & Kuusisto, Katja (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Vastapaino, Tampere. 315-342.
- Pikkarainen, Aila. (2020). Ikääntyneiden aikuisten toimijuus kuntoutuksessa. Akateeminen väitöskirja. JYU Dissertations 262. Jyväskylän yliopisto. Haettu 17.10.2022 sivustolta: https://www.jyu.fi/edupsy/fi/tohtorikoulu/kasvatustieteiden-tohtoriohjelma/valmistuneet-vaitoskirjat/978-951-39-8250-8_vaitos18092020.pdf

- Pehkonen, Aini & Kekoni, Taru & Kuusisto, Katja. (2019). Johdanto: On aika puhua päihdeongelmaisten asiakkaiden oikeudesta päihdehuoltoon. Teoksessa Pehkonen, Aini & Kekoni, Taru & Kuusisto, Katja (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Vastapaino, Tampere. 7-18.
- Pirhonen, Jari. (2022). Omaa elämää loppuun asti – autonomia ja toimijuus hoivakodissa. Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa & Jylhänkangas, Leila & Leppo, Anna (toim.) Haavoittuva toimijuus. Vastapaino, Tampere. 125-153.
- Puusa, Anu. (2020.) Näkökulmia laadullisen aineiston analysointiin. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. Gaudeamus. 141-152.
- Ranta, Johanna. (2020). Suhteellinen toimijuus matalan kynnyksen palveluissa. Tutkimus institutionaalisesta vuorovaikutuksesta. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Haettu 11.12.2022 sivustolta: <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/122717/978-952-03-1627-3.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Romakkaniemi, Marjo. (2010). Toimijuus masennuksen sosiaalisuutta jäsentämässä. Janus 18 (2). 137-152. Haettu 3.12.2022 sivustolta: <https://journal.fi/janus/article/view/50558/15312>
- Rönkä, Sanna. (2017). ”Kaikki oli ihan keltasii” - pistämisestä ja yliannostuksista. Teoksessa Kainulainen, Heini & Savonen, Jenni & Rönkä, Sanna (toim.) Vanha liitto. Kovien huumeiden käyttäjät 1960-1970-lukujen Helsingissä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 159-178.
- Salminen, Ari. (2011). Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopiston julkaisuja. Opetusjulkaisua 62. Julkisjohtaminen 4. Vaasan yliopisto, Vaasa. Haettu 10.9.2022 sivustolta: https://www.univaasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf
- Savonen, Jenni. (2017). Marginaaliset identiteetit – puhetta leimoista ja niitä vastaan. Teoksessa Kainulainen, Heini & Savonen, Jenni & Rönkä, Sanna (toim.) Vanha liitto. Kovien huumeiden käyttäjät 1960-1970-lukujen Helsingissä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 179-196.
- Savonen, Jenni & Rönkä, Sanna. (2017). Epilogi. Teoksessa Kainulainen, Heini & Savonen, Jenni & Rönkä, Sanna (toim.) Vanha liitto. Kovien huumeiden käyttäjät 1960-1970-lukujen Helsingissä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 197-203.
- Seppänen, Marjaana. (2017). Gerontologinen sosiaalityö. Teoksessa Kananaja, Aulikki & Lähteinen, Martti & Marjamäki, Pirjo (toim.) Sosiaalityön käsikirja. Tietosanomama oy, Helsinki. 260-269.

- Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka. (1997). Arvot ja modaalisuus sosiaalisen todellisuuden rakentamisessa. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Gaudeamus, Tampere. 88-89.
- Tenkanen, Raija. (2007). Sosiaalityö ja kotona asuvien vanhusten ongelmat. Teoksessa Seppänen, Marjatta & Karisto, Antti & Kröger, Teppo (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. PS-kustannus, Jyväskylä. 181-192.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli. (2018.) Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi. Uudistettu laitos. Tammi, Helsinki. Tilastokeskus. Haettu 14.1.2023 sivustolta: https://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html#V%C3%A4est%C3%B6n%20ik%C3%A4rakenne%2031.12.
- Vanhalakka-Ruoho, Marjatta. (2015). Toimijuus ja suunnanotto elämässä. Teoksessa Kauppila, Päivi Annika & Silvonen, Jussi & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.) Toimijuus, ohjaus ja elämäntulkinto. Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology 11. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu. 39-54. Haettu 4.11.2022 sivustolta: https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/15099/urn_isbn_978-952-61-1747-8.pdf
- Vesa, Eila & Orjasniemi, Tarja & Skaffari, Pia. (2017). Ikääntyvien päihdeongelmaisten naisten tuen tarpeet ja kotiin jalkautuvan päihdetyön mallin kehittäminen. Gerontologia 31 (1), 2017. 23-37. Haettu 15.1.2023 sivustolta: <file:///C:/Users/Omistaja/Downloads/61050-Artikkelin%20teksti-66991-1-10-20170313.pdf>
- Virkola, Elisa. (2014). Toimijuutta, refleksiivisyyttä ja neuvotteluja – muistisairaus yksinasuvan naisen arjessa. Akateeminen väitöskirja, Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Haettu 13.12.2022 sivustolta: https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/42804/978-951-39-5568-7_vaitos25012014.pdf?sequence=1
- Väyrynen, Sanna & Kataja, Kati & Hakkarainen, Pekka & Kailanto, Sanna & Karjalainen, Karoliina & Kuussaari, Kristiina & Tigerstedt, Christoffer. (2015). Sääteilyä, kaoottisuutta ja itsetutkiskelua: Sekakäytön määritelmiä ja merkityksiä päihdetyön ammattilaisten ja käyttäjien tulkitsemana. Janus 23(3), 284-299. Haettu 29.10.2022 sivustolta: <https://journal.fi/janus/article/view/52999/16474?acceptCookies=1>
- Ylinen, Satu. (2008). Gerontologinen sosiaalityö. Tiedonmuodostus ja asiantuntijuus. Väitöskirja. Kuopion yliopiston julkaisuja e. yhteiskuntatieteet 155. Haettu 23.11.2022 sivustolta: https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/9002/urn_isbn_978-951-27-1065-2.pdf?sequence=1

LIITTEET

LIITE 1

Tutkimuksen tekijät, vuosi ja nimi	Tutkimuksen tyyppi	Tutkimuksen tarkoitus	Tutkittavat ja aineistot
Kainulainen, Heini & Savonen, Jenni & Rönkä, Sanna. (toim.) 2017. Vanha liitto, kovien huumeiden käyttäjät 1960-1970-lukujen Helsingissä	Haastattelututkimus	Tutkia kovien huumeiden käyttäjien elämää ja heihin kohdistunutta kontrollia 1960-1970-lukujen Helsingissä.	Tutkimusaineisto koostuu yksilöhaastatteluista, mukana oli 26 miestä ja 4 naista, jotka olivat 1940-1950-luvuilla syntyneitä huumeita käyttäviä tai huumeiden käytön lopettaneita henkilöitä.
Kuussaari, Kristiina & Tigerstedt, Christoffer & Vilkkö, Anni. 2021. Päihdepalveluiden yhteiskunnalliset haasteet. Kaukonen, Olavi & Kuussaari, Kristiina (toim.)	Tieteellinen artikkeli-kokoelma, tutkimusraportti, Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen yhteiskunnalliset haasteet.	Lisätä ymmärrystä päihteiden käyttäjien palveluiden käytöstä.	Vuoden 2015 päihdetapauslaskenta.
Harnett, Tove & Jönsson, Håkan. 2020. "Wet" eldercare facilities: three strategies on the use of alcohol and illicit substances.	Tieteellinen artikkeli, julkaistu Nordic social work research	Selvittää, mitä päihteiden käytön sallivat vanhustenhoitolaitosten ammattilaiset pitivät ongelmallisenä asukkaiden alkoholin ja päihteiden käytössä ja mitä strategioita he käyttivät	Tutkimusaineisto koostuu 12 haastattelusta, jossa oli mukana yksilö ja ryhmähaastatteluita. Haastateltavat olivat 5 johtajaa ja 12 henkilökunnan jäsentä viidestä eri vanhustenhoitolaitoksesta

		näiden "ongelmien" ratkaisemiseksi.	Ruotsissa ja Tanskassa.
Vesa, Eila & Orjasniemi, Tarja & Skarfari, Pia. 2017. Ikääntyvien päihdeongelmaisten naisten tuen tarpeet ja kotiin jalkautuvan päihdetyön mallin kehittäminen.	Tieteellinen artikkeli, julkaistu Gerontologia lehdessä.	Selvittää ikääntyvien päihdeongelmaisten naisten elämäntilannetta, avun tarpeita sekä kehittää kotiin jalkautuvan päihdetyön mallia	Tutkimusaineisto koostuu 5 haastattelusta, haastateltavat olivat Etelä-Suomessa kotona asuvia naisia. Haastateltavat olivat iältään 65-71-vuotiaita.
Kuusisto, Katja & Ekqvist, Eeva & Kalliomaa-Puha, Laura. 2021. Erityistä tukea tarvitsevat päihteitä ongelmallisesti käyttävät asiakkaat sosiaalityöntekijöiden tulkinnoissa.	Tieteellinen artikkeli, julkaistu Yhteiskuntapolitiikka lehdessä	Selvittää milloin päihteitä käyttävän asiakkaan nähdään olevan erityisen tuen tarpeessa ja sekä, mitä tunnistamisesta on seurannut käytännön työssä asiakasryhmän parissa.	Tutkimusaineisto on koottu tutkimushankkeesta. Sähköinen kyselylomake oli lähetetty vuonna 2017 ja mukana on 144 sosiaalityöntekijän vastausta